

84(2p=Банк)  
Т 519  
С 19 507

Тоқумаланы Жағъафар

# Курнаятчы Алдарбекни хапарлары



Тоқумаланы Жағъафар

Курнаятчы  
Алдарбекни  
хапарлары

7 2967-2

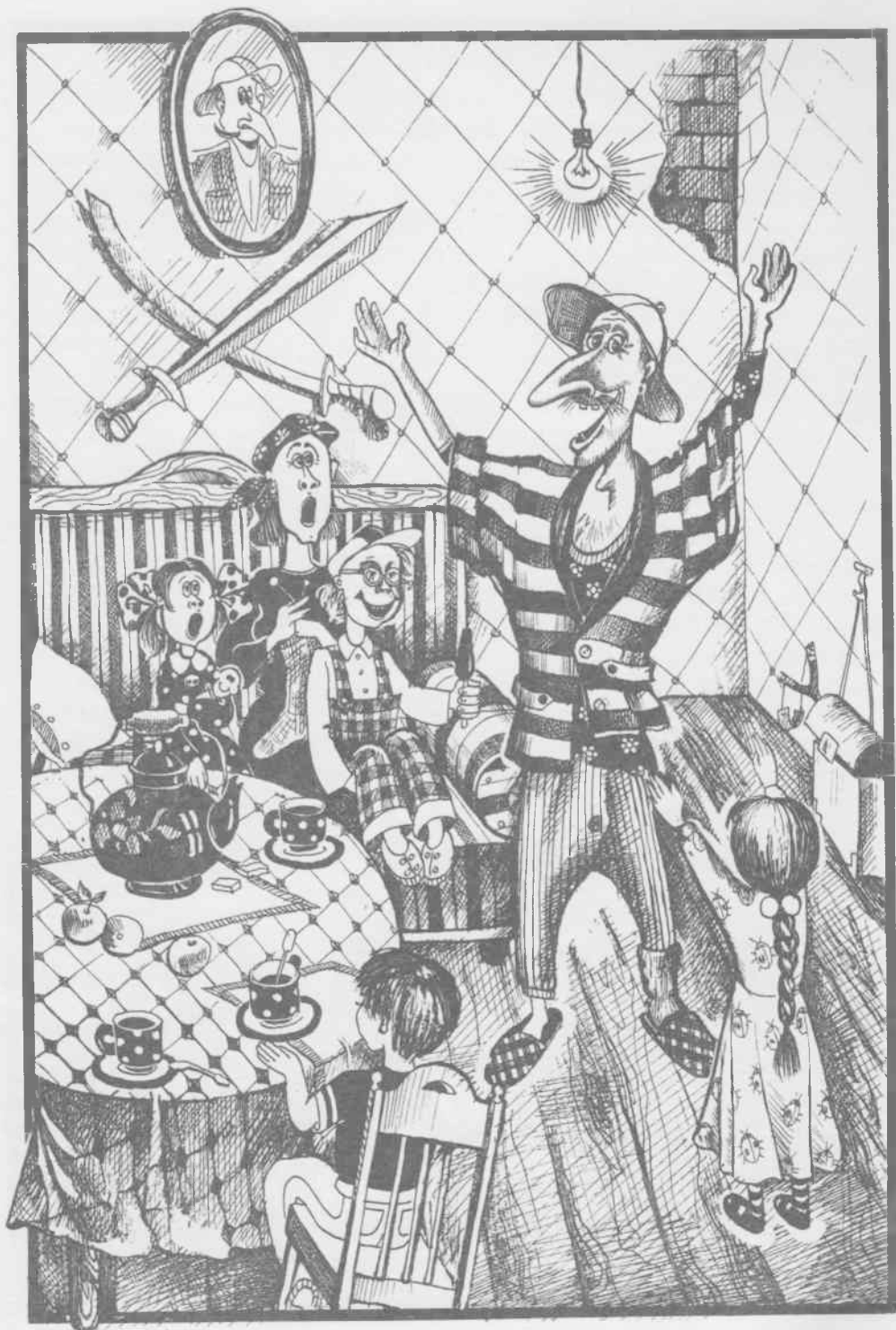


ОТВЕТСТВЕННАЯ  
(ИЗДАТЕЛЬСКАЯ) БИБЛИОТЕКА  
Кавказско-Балкарской Республики  
г. Нальчик, ул. Ногмова, 49

## АЛДАРБЕКНИ САБИЙЛЕГЕ СЭЗЮ

Багъалы сабийле, бек алгъа танышхан этейик: арысы-бериси болмагъанлай, мени атым — Алдарбекди. Туугъан элим Курнайтды. Манга Хожа дерге да кюрешгендиле. Алай мен Хожа туююлме. Мен белгили тукъумдан чыкъгъанма. Къарындашларым, эгечлерим да кѣпдюле. Бир къарындашым Германия тийресинде жашайды. Ким биледи, сиз аны атын эшитген да болурсуз. Ол — барон Мюнхгаузенди. Экинчи къарындашым Алдаркѣсе — Къазахстандады. Жер жерде туугъан-туудукъла да кѣпдюле. Алай мен аланы артыкъ махтаргъа суймейме. Нек десегиз, ала алдауукъчула, ѳтюрюкчюле болгъандыла. Мен а кеси ѳмюрюмде бир ѳтюрюк сѣз айтмагъанма. Жангыз бир адамны алдамагъанма. Ётюрюк айтып, чыпчыкъны окъуна жанына тиймегенме. Аны себепли курнайтчыла мени бек сюедиле. Башымдан озгъан хапарланы айтсам, мени сиз да сюериксиз. «Кѣп жашагъан кѣпню кѣреди», — дейдиле. Мен а кѣпден бери жашайма. Сѣз ючюн, мен туугъан заманда жер юсюнде ташла жокъ эдиле. Ма, узакъ эсе, жууукъ эсе да, мен ол заманладан бери жашайма. Аны себепли айтыр хапарларым кѣпдюле.

Алайды да, хазыр эсегиз, башлайма...



## УЛЛУ ХОРЛАМ

Бусагъатда футбол ойнагъанлагъа къарасам, ачыуум къозгъалады. Топну ура билмейдиле. Уруп ийселе, ол а къабакъ эшикни не да башы бла, не да жаны бла терсине учуп кетеди. Анга адамны жюреги жарылмай къалай къалсын. Жыгъылгъан а? Ол зат бизни заманда уллу бедешликге саналыучу эди. Шёндю уа бири жерден къопхунчу, экинчиси тёпле турады. Айхай жыгъылгъандан ары да терк туруп кетселе уа. Ойнагъанладан бирлери келип къолларындан тутуп тартхынчы не да дохтур чабып жетип башларындан сылагъынчы жерге аугъанлай турадыла. Сора, кюреше кетип, бир къотур гол урсала уа, бир бири юслерине секиришип, къучакълашып, уппа-чуппа этишип, гынттылы боладыла. Ол айыпды. Чынтты футболчула аллайла болмайдыла.

Мен сизге бир хапарымы айтайым.

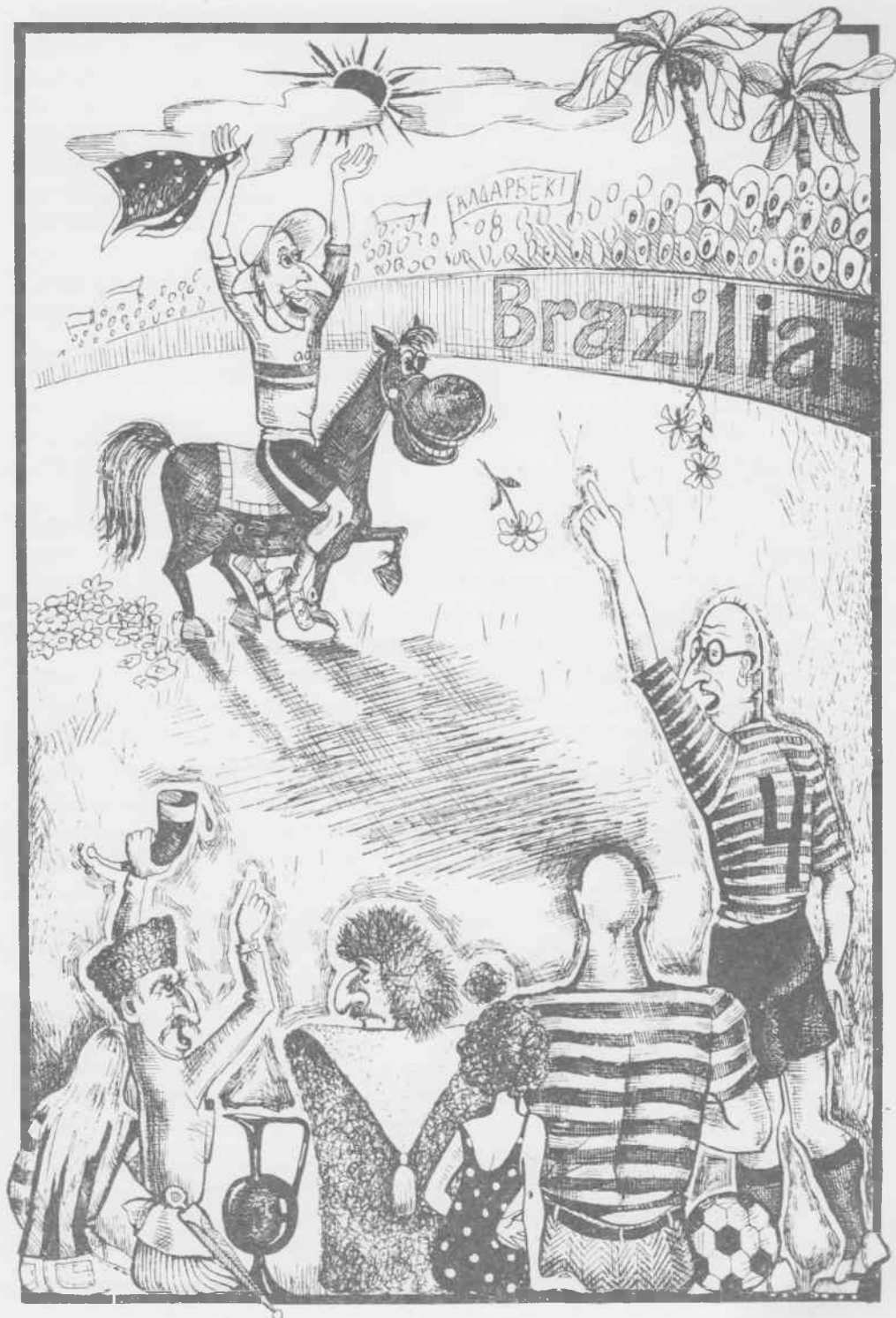
Бир жол, акъ ажирге да минип, биреулен мени излеп Курнаятха келди. Ол заманда машинала, поездле жокъ эдиле.

— Алдарбек, хайда, мени бла тебире! Бразилиягъа барабыз, футбол ойнаргъа. Командабыз кемеге да минип, сени сакълап турады,— деди.

— Мени уа не этесиз? — деп сордум, тамаша болуп.

— Къалай не этесиз! Сен битеу дуниягъа аты айтылгъан футболчуса. Бразилиячыла бла бу жол оюнубуз бек жууаплыды. Он жети пуд таза алтындан къуюлгъан кубокну алыргъа





керекбиз. Аны алалмай къласакъ, патчах бизни аман сагъатлы этер. Хайда, маржа, тебуре!

— Да мен къарт болгъанма...

— Билебиз къарт болгъанынгы. Беш къарыш ёсген сакъалынгы да кёрюп турама, — деди ол, жалынчакъ болуп. — Биз сени ары ойнаргъа деп элтмейбиз. Сен биргебизге болсанг, жаш футболчула кёлленирле деп умут этебиз. Жерге къаратма бизни. Мен баш тренерме. Игилигинги унутмам...

Ол аллай бир тилегенден сора не этерлигем. Келишдим. Башымда эски кълпагъымы тешип, бухар бёркюмю кийдим. Сора халжардан кёкбаш эшегими чыгъардым.

— Эшекни уа не этесе, Алдарбек? — деп сейирсинди тренер.

— Да кемеге дери жыяуму барлыкъма?

— Угъай, угъай... сен эшек бла гуллыу-гыллыу эте тургъунчу заман ётюп кетерикди. Бирледен ат тилейик.

Мен ол айтханны этерге унамадым. Эшегеме минип, жолгъа чыкъдым. Тренер манга аямай тырман да эте, акъ ажири бла алгъа сызылды. Сызылгъан а алай эсе бир кёрейик деп, мен да эшекни жюгенин бошладым. Аллымдан жел асыры къаты ургъандан, кёзлерими ачалмай кълдым. Башха адам айтса ийнанмаз эдим, эшекни туякъ тюплеринден чартлагъан ташла, тёрт жюз-беш жюз чакъырымгъа дери учуп барып, жерге алай тюше эдиле. Сёзню кысхасы — юч кюнден мен кеме тургъан жерге жетдим. «Ура-а-а, Алдарбек келди!» — деп, футболчула къууанч сагъатлы болдула.

— Тренер а къайда? — деп сордула ала манга.

— Келмегенмиди алыкъа? Ол мени озуп кетген эди да, — дедим.

Беш кюнден акъ ажири да терлеп, суу-салам болуп, тренер да жетди. Ол мени кёргенде сейир этди. Биз терк окъуна кемеге минип, жолгъа атландыкъ. Бир ай бла бир кюн жюзгенден сора, Бразилиягъа жетдик. Ышканы деп уллу шахаргъа келдик.

Кемеден тюшгенибизлей, халкъ тегерегибизге гумулжук-лача басынды. «Алдарбек къайда?! Алдарбекни кёргюзтюгюз!..» — деп бразилиячыла аман сагъатлы бола эдиле. Атымы мында алай багъалагъанлары манга да хычыуун кёрюндю.

Эки кюн солуп, ючюнчю кюн стадионнга келдик. Ой, дунияны жаратхан аллах, мен кеси ёмюрюмде аллайны

көрмеген эдим! Жетмиш жети миллион бла эки жүз минг адам сыйынган стадион халкыдан топпа-толу эди. Хахай-тухай, кычырыкы, сызгырыу!.. Мени атымы айтып кычыргыан тауушла да тохтамай эшитиле эдиле. Футболчуларыбыз ойнаргыа чыккыдыла. Бир кесекден бразилиячыла да чыккыдыла. Тренер да, мен да, дагыда бизни бла келген бир кыауум адам майданны кыйырында бизни делегациягыа деп салынган узун шинтиклеге барып олтурушдук. Тренер футболчуларыбызны кыатына чакырды да: «Хайт дегиз, маржа! Энди бизни ашауубуз, жашауубуз да бу жол сиз кыалай ойнагыаныгыызгыа кере боллукыду. Кенде кыалгыан халкыбыз сизге кыарайды. Патчыхыбызны жерге кыаратмагыыз. Былайда олтургыан махтаулу Алдарбекни ёмюрлюк аты сизге кюч берсин!» — деди.

Оюн башланды. Халкы шум болду. Бизни футболчуларыбыз бразилиячыланы кыабакы эшиклерине жан атдыла. Эки-юч кере да топну кыаты урдула. Алай кыабакы эшикни сакылаучу алааны сермеп тутду. Халкы кыарс уруп, анга махтау берди.

— Кыара жин аман затды, — деп кючсюндю бизни тренер.

— Кимди Кыара жининг? — деп сордум мен.

— Бразилиячыла кыабакы эшиклерин сакылаучуларына алай айтадыла. Алыкыа ол кыабакы эшиклерине бир топ ётдюргеен хапары барды.

Бизни футболчуларыбыз, биягы бразилиячыланы ырыбынга кыысдыла. Алай ургыан топлары Кыара жинден озмай эди. Аллай вратарны уа ким кёргенди?! Айланмай кыапланнга ушай эди. Оюнну биринчи кесегини ахырында, бразилиячыла бизни кыабакы эшикге топ урдула. Стадион асыры гюрюлдегенден кыулакыларым бителип, жукы эшитмей кыалдым. Ол халны кёзю бла кёрмеген адамгыа айтып жетишдирген кыйынды. Оюнну биринчи кесеги бошалды. Солургыа чыккыгыан футболчуларыбыз жанып, кюйюп бара эдиле, ала жанларын, кючлерин да аямай кюрешгендиле.

— Кыайгырмаз, бир топ алай уллу палах туююлдо. Хайт десеги, хорлаяллыкысыз! — деп, тренер оюнчуланы юслерине суу чача, кыол жаулукы бла бетлерине жел этдире эди.

Оюнну экинчи кесеги бютюн да кыызыу башланды. Бизни футболчуларыбыз, бразилиячыланы кыабакы эшиклерине тулпарлача чабыуул этдиле. Ол кыйырдан да, бу кыйырдан да, ортадан, узакыдан, жууукыдан да топну аямай урадыла.

Алай Къара жин хар топну тутуп барады. Бираздан бразилиячыла чабыуул этип, бизни къабакъ эшикге экинчи топну кийирдиле.

— Къурудукъ, — деди тренерибиз башындан тутуп. Ол да алай айтып, башын кётюргюнчю, бизни къабакъ эшикге ююнчю гол урулду. Тренерибизни кёзлеринден жиялумукъла саркъдыла. Анга къошулуп, бирсиле да оу-шау этип тебиредиле. Оюн бошалыргъа беш минут къалгъанында, бизни къабакъ эшикге дагъыда бир топ кирди. 4:0! Мени тёзюмюм тауусулду. Эрлай олтургъан жеримден туруп, тешинип тебиредим.

— Не этесе, Алдарбек? — деп тренер манга жалынчакълы къарады.

— Кёрмеймисе бедешлик бола тургъаныбызны! Манга кийимле бармыдыла?

Тренер артмагъындан къадалып футбол кийимле чыгъарды. Мен терк окъуна аланы кийдим. Тренер оюнчу алышындырлыгъын судьягъа билдирди. Мен акъ сакъалым бла майданнга чыкъдым. Битеу стадион кёк кюкюрегенча кюкюреди. Оюн башланды. Майданны сол жаны бла акъырын алгъа бара барып, терк окъуна ортагъа ётдюм. Бу кезиуде, футболчуларыбыз топну манга бердиле. Кёп сагъыш эте турмай, сол аягъым бла уруп жибергенимде, топ бразилиячы футболчуладан бирине тийип, аны да жерге къаплап, къабакъ эшикге ташайды. Къара жин ёрге секирип, жерге тюшдю. Стадионда чибинни учханы эшитилирча тынчлыкъ тохташды. Тренерибиз: «Юч минут къалгъанды!» — деп кычырды. Оюнну майданны ортасындан башладыкъ. Топ биягъы мени аллыма келди. Уруп ийдим. Къара жин аны тутама деп, кесин къабакъ эшикни таханына уруп, белин чанчдырды. Алай туталмады. Эсеп 4:2 болду. Бразилиячыла ачууланып тебиредиле. Ала мени тегерегими алып ары-бери тепдирмей къояргъа умут этдиле. Алай, манга кереги да ол эди. Аланы ортасындан ычхынып, къабакъ эшиклерине чапдым. Бийикде учуп келген топну башым бла тутдум. Мен аны олсагъатдан къабакъ эшикге урлукъ сунуп, Къара жин мени таба секирди. Мен а топну башымдан жерге атып, аягъым бла сеткагъа ашырдым. Эсеп 4:3 болду. Кесин алай халек алдатханына ачууланып, Къара жин башын жерге-жерге урду. Бу кезиуде трибуналадан: «Алдарбекни тыйыгъыз!» «Алдарбекге уругъа кьоймагъыз!» — деген кычырыккъла битеу стадионну да, кёкню да гюрюлдетдиле. Брзилиячыла мени бютюн да къаты

къуршалап тебиредиле. Мен кесибизни къабакъ эшиклерибиз таба чегиндим. Ала барысы да мени ызымдан сюрюлдюле. Бизни футболчуларыбыз а аланы ол жангылычларын хайырланып, Къара жинни къабакъ эшигине чапдыла. Топну бирден бирге бере, Къара жинни армау этип, тёртюнчю голну урдула. Тенг болдукъ! Бразилиячыла хайран болдула. Оюн бошалыргъа жарым минут къалды. Мен топну аллыма сюре, къонакъбайланы къабакъ эшиклери таба жанымы атдым. Аланы тазир майданларына киргенимлей, беш-алты футболчу аякъларыма уруп, чаллиу салып, мени жерге жыгъып, юсюме къаландыла. Судья он бир метр тазир урулуучу точканы кёргюзтюп тохтады. Мен топну алайгъа салдым. Къара жин, къанатларын жайгъан къаргъача, къабакъ эшигини аллында сын болуп сюеледи. Мен иги кесек артхаракъ да кетип, чабып келип, топну урдум. Къара жин аны тутду. Алай, окъча кызыу баргъан топ бла бирге, ол кеси да къабакъ эшикге кирип кетип, сеткагъа чырмашды. 5:4 эсеп бла биз хорладыкъ! Он жетипудлукъ алтын кубокну да кемебизге жюклеп, ызыбызгъа къайтдыкъ.

Ма, футболну алай ойнаргъа керекди. Ол заманда оюнчулагъа халкъ да ыразы боллукъду.

### ЧИНГИЗ-ХАН БЛА ТЮБЕШИУ

Кесини туугъан элин хар ким да сюеди. Сиз да сюесиз. Туугъан элим — Курнаятны мен да сюеме. Чынтты жигитле эллери, жерлери ючюн керек болгъан заманда жанларын, къанларын да аямаучудула. Курнаят ючюн мен да жанымы къолума алып, кёп кере душманлагъа чапханма.

Сиз Чингиз-ханны эшитген болурсуз. Бир заманда ол битеу дунияны къалтыратхан залим хан эди. Аны жер бла кёкню ортасына сыйырмагъан аллай бир аскери да болгъанды. Ол кюнчыгъышдан тебиреп, кюнбатышха жортууул этеди. Аллына тюбеген къыралланы бла халкъланы ууатып, бери — Кавказгъа да жетеди. Дагъыстан, Чечен, Дюгер, Гюржю деп къоймады. Барысын да малтады. Сора — Курнаятха жетди. Аны багъырбаш аскерлерин кёргенде, эллилерим жилиу-сыйыт болуп, дорбунлагъа къачышдыла. Бизни уллу юйюрюбюз да, къумурсха тебе чачылгъанча, гузабагъа къалды.

— Алдарбек, нек гаянгы ачып тураса? Хайда къач! — деп, атам бла анам мени ашыкъдырдыла. Мен унамай тохтадым.

— Душмандан къачхан айыпды. Мен тамычы къаным



кьалгъынчы Чингиз-хан бла сермеширликме. Туугъан элими кьорууларлыкьма,— дедим.

— Оу мен ёлюп кьалайым, жашым акъылдан шашып турады да! — деп, анам чачын жыртды, тобукьларын да туюдю.

Кьалай-алай да болсун, элде мен жангыз кесим кьалдым. Чингиз-ханны аскери уа Курнаятны тегерегинден алып тебиреди. Мен Айдарболланы юлерине кьууулдум. Айдарбол Курнаятны бийи эди. Аланы «Уу жилин» деп, аркъасына иер салынмагъан дум-къара ажирлери болуучу эди. Ол асыры эмиликтен аны тёрт аягьына да бирден темир кишен салып, алай тутуучу эдиле. Халжарны эшигин ачып ары киргенимлей, ажир арт аякьларна туруп, мени юсюме атылды. Ол алай секиргенде шынжыр кишени, пара-чара болуп, юзюдю. Сермеп жюгенинден тутдум да, арбазгъа чыгъардым. Тегерегиме кьарадым да, бир уллу кьазыкьдан сора жукь кёрмедим. Аны сермеп кьолума алып, кьуш учханча, секирип, ажирге миндим. Ажир да уллу кишнеп, мен да кьычыралгъанымы кьычырып, арсарсыз душманнга чапдым. Теже кьаяны башындан энишге секирип, элия ургъанча, тюз да Чингиз-ханны аскерини ортасына тюшдюм. Андан сора сермеш башланды! Хайда ары айланып урама, хайда бери айланып урама! Кьаным алай кьызгъан эди, кёк жанып юсюме тюшсе да мени тыяллыкь туююл эди. Кьазыкьны хар силдегеним сайын, минг аскерчи атларындан чартлай эди. Миннген ажирими кьурч наллары ташлагъа тийген сайын тегерекге от чучхурукьла чачылып, душманны бютюн да кьайгьы этдире эди.

Ингир бола башлагъан заманда алтын кийимли, алтын сауутлу, алтын такъыйкьалы биреулен, кьар кирик чиммакь ат бла аллыма чабып келди. Кьазыкьны анга кётюргенимлей, ол атындан туюшуп, жерге бауурланды.

— Уллу Аллах бла тилейме, тохта! — деп жалынды ол. — Мен Чингиз-ханма. Сен кимсе, айтчы манга?

— Алдарбек! — дедим мен. Ол жерден ёрге кётюрюлдю да, манга кьарады. Аны кёзлери жилимукьдан толуп эди.

— Мындан жети жыл алгъа кьарт аппамы туюшюмде кёрген эдим. «Жер юсюнде Алдарбек деп бир темир жюрекли батыр барды. Анга тубесенг, ол сени кёкге кётюрюлген намысынгы жерге туюшюрю», — деген эди. Ол айтханнга тубедим. Кечгинлик бер, Алдарбек, — деди Чингиз-хан.

— Бусагъатдан думп бол бу журтдан! — деп хахайладым мен анга.

— Ахшы, Алдарбек, ахшы,— деди ол, жерден ёрге туруп.— Сен мени аскер башчым болсанг эди, жерге да, кёкге да ие болуп къаллыкь эдим. Угъай демей эсенг, жети ариу кызым барды да, аланы барысын да санга берейим.

— Керекмейди манга сени кызыларынг. Айтып къояма, энди къайтып бу тийреге айлансанг, башынгы чартлатырма,— деп эсгертидим анга.

Чингиз-хан аскерини къалгъан-къулгъанларын да жы-йып, ызына бурулуп кетди. Ма, туугъан элим — Курнаятны душмандан алай сакълагъанма. Ол жигитлигим ючин элибизни баш жанында мер-мер ташдан манга эсгерме салабыз деп эллилерим эрттеден кюрешедиле. Алай мен унамай турама. Адамны сау кёзюнден аллай бир махтаулу этерге не кереги барды.

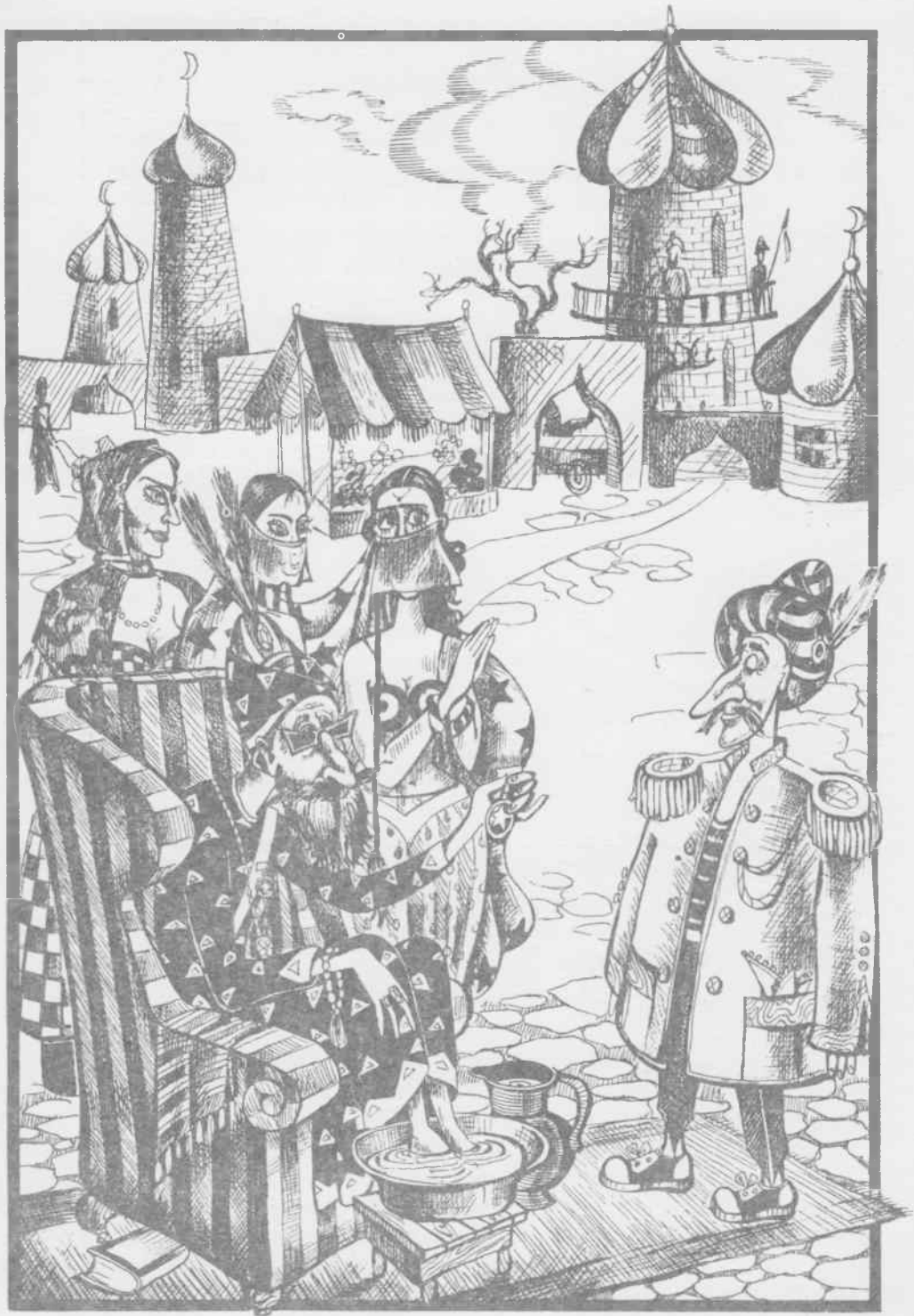
### УЛЛУ КЪУЛЛУКЪ

00 009-чу жылны мухаррам айыны геуюрге кюнюнде патчахыбызгъа юч жюз жыл толду. Аны намысына деп Акъ ёзенде кёп тюрлю оюнла къуралдыла. Аягъы юсюне болуп, ары келмеген адам къалмады. Тыш кыралладан иш да келдиле. Корреспондентле дегенинг а, сыйынып-сыгъынып да болмай эдиле.

Ол заманда мен кыйын ауруп эдим. Алай патчахны тоюн кёрюрге асыры итиннгенимден, тёшекден къобуп, Акъ ёзеннге бардым. Анда мен кёргенни сёз бла айтып жетишдирген да кыйынды. Кюкю, дауур, хахай-тухай, жабы! Дауурбасланы донг-дунг, данг-дунг этген тауушлары!

Мен ары баргъанда, узакъгъа секиришип, эрише тура эдиле. Он төрт метрге, он жети метрге, жыйырма бла тогъуз метрге дери секиргенле да бар эдиле. Бек узакъгъа секирген спортсменнге адамла да, патчах да къарс уруп махтау бере эдиле. Патчахыбыз бютюн да бек къууана эди. Сабий кибик, ёрге-ёрге секирип, башында алтын такъыясын да кёкге ата эди.

— Африкада Гималай деген кыралдан келген спортсмен Абалай-Табалай секиреди! — деп билдирди патчахны ёзюрю. (Эришиулени баш судьясы да ол эди.) Ортагъа бир уллу къара кичи чыкъды. Аны эки буту — узун, къалгъан саны уа



гитчечик эди. Ол чаба барып алай секирди, алай секирди!..  
учуп барып, тюз да патчахны аллына тюшдю! Жыйылгъан  
халкъ уллу сейир-тамаша болду.

— Алтмыш эки метр! — деп хахайлады патчахны ёзюрю.  
Патчах жеринден къобуп, къара кишини къучакълады.

— Абалай-Табалайны аскер башчыгъа салама,— деп  
халкъгъа баямлады.

Къара киши жерге бауурланып, патчахны аякъларын  
уппа этди. Сунмай тургъанлай уллу къыралны аскер башчысы  
болгъанына къууанды. Ол да алай къууанч эте тургъанлай:

— Абалай-Табалайны озаргъа базынган бармыды? —  
деди ёзюр.

Мени температурам бек уллу эди. Баям бир-эки деп  
сексеннге жете болур эди. Анга да къарамай, ортагъа  
чыкъдым. Чыкъгъан да этерик туююл эдим, алай жүрегим  
тёзмеді: къайдан эсе да тышындан келген биреуленнге  
хорлатып къоймакълыкъ уллу бедишлик эди.

Мен ортагъа чыкъгъанда, адамлагъа кюкю тарыды.

— Алдарбек, сен а не этесе? — деп сорду баш ёзюр  
хыликкяландырып.

— Секирген! — дедим.

Кюкю бютюн да уллугъа кетди. Барысындан да къаты уа  
патчах кюлдю. Ол асыры киндиксиз болгъандан, жеринде  
олтуралмай, тёппе туруп кетди.

Аланы алай этгенлерине температурам бютюн да бек  
кётюрюлдю. Жүрегим лагъымча къабыныргъа аздан къалды.  
Ол кызыуум бла, чаба барып, секирмедимми дейсе!!! Акъ  
ёзенни бир къыйырындан экинчи къыйырына барып тюшдюм.  
Бек алгъа халкъ асыры сейирден шум болуп къалды. Сора, эс  
жыйып, алай къарс уруп башламадыламы дейсе! Урулгъан  
къарсланы тауушлары гъаршха дери жете эди.

— Юч жүз бла токъсан тогъуз метр! — деп билдирди  
баш ёзюр.

— Аскер башчыгъа Алдарбекни салама,— деп кычырды  
патчах. Аны эшитгенде Абалай-Табалай отдан кёлек кийгенча  
болду. Ачууланып, ортагъа чыкъды.

— Мен жангыдан секиреме! — деп тохтады.

— Секир,— деди анга баш ёзюр.

Абалай-Табалай чабып барып секиреме дегенлей кёнчек  
бауу юзюлюп, эл кюлкюлюк болду. Къачып, думп болуп кетди.  
Мен уллу къуллаукъгъа салындым. Аскерни бир къыралгъа да

чапдырмадым. Базынып бизге да киши чапмады. Алай бла, мен аскер башчы болуп тургъан къадар бирде, халкъла бир бирлерин ангылап, мамырлыкъда жашадыла.

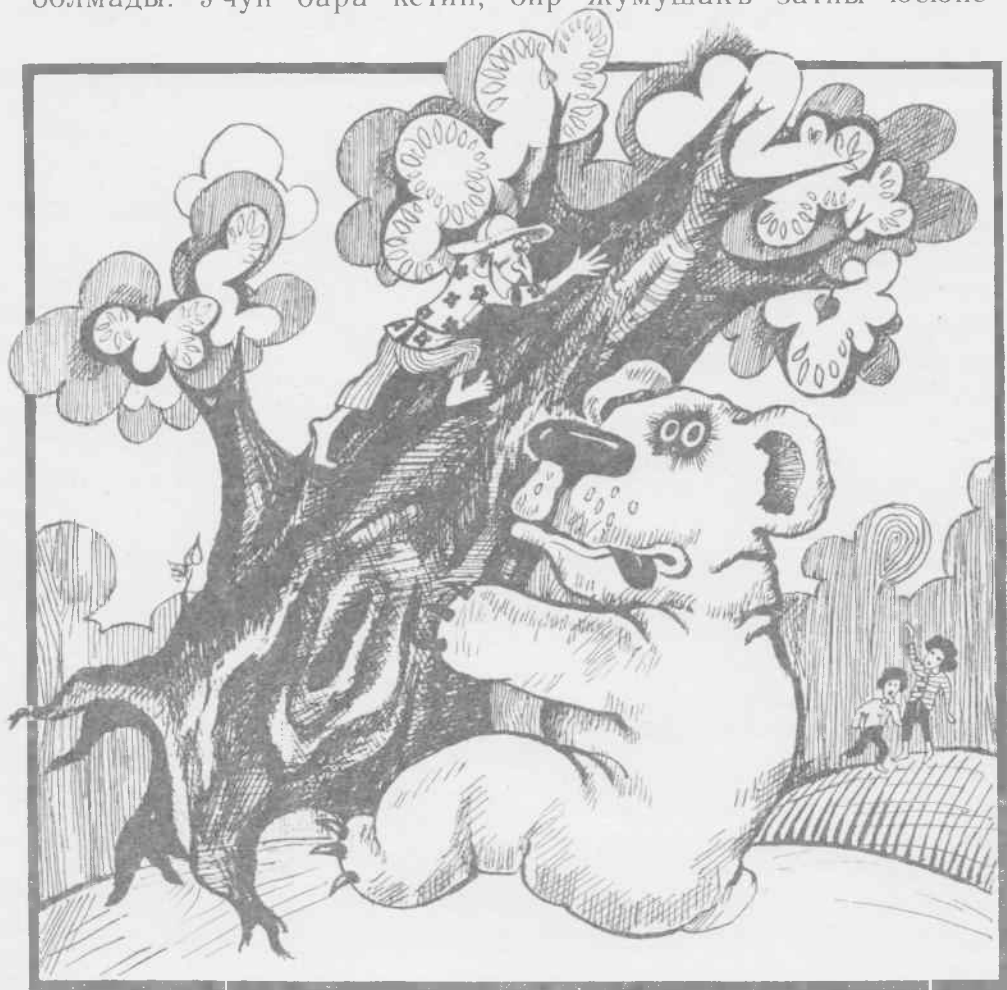
## КЪОРКЪМАЗГЪА КЕРЕКДИ

Эртте, эртте, эртте, ийнеклени къанатлары болуп, ала кёкде учуп айланган заманлада, чыпчыкъла да пиллеча уллула болуп, жерде жюрюген кезиуледе манга беш жыл толгъан болур эди. Ким биледи андан кёбюракъ болгъан эсе да. Бусагъатда аны тюзюн айталлыкъ туююлме. Болса да не кёпге жангылсам да юч, тёрт айдан кёпге жангыла болмам. Алай иш анда туююлдю.

Былай, бюгюнча бир иги кюн, элибизде сабийле бирге жыйылабыз да, агъачха барабыз.

Мен наныкъладан да иги тоюп, бир бийик чинар терекни башына миндим. Ары да не ючюн миннгененг десегиз, аны бек баш бутакъларында, гогуш гаккылача, уллу чертлеуюкле битип тура эдиле. Аланы жыяргъа кюрешмеген жокъ эди. Алай шуёхларымдан терек башына бири да миналмады. Кезиу манга жетгенде уа, гырнау киштикча ёрледим да кетдим. Мен да терек башына минип, уллу чертлеуюклени жыя тургъанымлай, шуёларым: «Айыу, айыу!..» — деп, хахай этишип, къачып, думп болуп кетдиле. Мен а терек башында кесимлей къалдым. Бир заманда юй тенгли бир къара айыу ёкюрюп, чырпыла ичинден чыкъды. Мени эслемей озуп кетерик сунуп, сагъайып турдум. Ол тегерекни ийисгеп башлады. Мен минип тургъан терекни къатына келди да, тубюнден ёрге къарады. Мени кёрдю. Тишлерин къыжылдатды. Эки ал аягъы бла терекни туюп жанындан тутуп, къаты силкиндирди. Терек бутакълада жангыз бир чапыракъ да къалмай жерге акъдыла. Жалан да мен къалдым анда. Айыу къаты ачыуланды. Терекни бюгюп башлады. Ол алай кюреше тургъанда, мен терекден секирип туюшдюм да, аясуздан къачдым. Къайры къачханымы билмей эдим. Къарангы болгъан эди. Агъач ичинде къыдырып кёп айландым. Айлана кетип, бир бийик сыртны башына чыкъдым. Ажашханымы билдим. Э-э-э-эх, алайда менден башха адам болса, къоркъуп... жиляр эди. Мен а чыртдан да къоркъмагъанем. Къарай кетип, арлакъда бир уллу тёбени кёрдюм да ары бардым. Кюреше кетип, аны башына чыкъдым. Анда уа эки уллу дорбун. Аланы ичлеринден санлап бирде

къаты жел ура эди. Тегерекден бёрюлени улугъанлары да эшитиле башладыла. Танг атхынчы кечине турайым деп, дорбунладан бирине кирдим. Бир заманда манга дорбунну ичи кымылдагъанча кёрюндю. Тюзюн айтханда, ол кезиучюкде уа, мени да къоркъуругъум келген эди. Къазауат этип, дорбунну теренирегине ташайыргъа кюрешдим. Алай узакъ баралмадым. Не эсе да бир къалын битген къамишлени ортасына кирип, тюз да тобукъларыма дери батмакъгъа батып тохтадым. Мен да, алай амалсызгъа къалып тургъанымлай, топ атылгъанча бир кылыкъсыз уллу тауууш эшитилди... Эсими жыйып къарасам, кёкде тереклени башлары бла учуп бара тура эдим. Кёпмю учдум, азмы учдум — андан хапарым болмады. Учуп бара кетип, бир жумушакъ затны юсюне



тjошдjом да, ары батылдым. Ол а гебен кjреем. Гебен дегенде да кесибизни юйюбюзню аллында гебен! Тамашагъа къалдым! Гебен ичинден чыкъгъанымда, элибизде адамла: уллусу, гитчеси да къаугъа этип, ушкокла атдырып, агъачда отла да жандырып, мени излеп айлана эдиле.

Мен дорбун сунуп ичине кирген тешик не зат болур эди дейсиз?.. Жукълап тургъан Эмегенни бурун тешиклеринден бири! Аны билсем, арымы кирлигем! Мен ары киргенимде, тjюклерине тийип, (ол къамиш аны бурун ичинде тjюкleri кjреем) дыгъыл этдирген болурем. Ол а алайлай чjочгjургенди да ийгенди. Мен а топча учханма да кетгенме...

Ма сабий заманымда башымдан аллай бир иш jтгенди.

### КЪЫРЫМ ХАН БЛА ТjЮБЕШИУ

Бир бирде манга нарт Алдарбек дейдиле. Алай неликден айтылгъанын билемисиз?.. Билмей эсегиз, тынгылагъыз, аны да айтайым. Бу ишни жылы, айы, кjюню эсимде тjюйюлдjю. Унутханма. Баям, мындан бир минг бла тjерт жюз жыл алгъа болур эди. Ол заманда мени да хайт деген кезиуюм эди. Тура эдик тынч ашап-жашап, бир тjюрлю хатабыз, къайгъыбыз да болмай. Сунмай тургъанлай, душман келеди деген хапар чыкъды. Бизни таулу патчахыбыз — Элия бий терк окъуна аскер жыйып, душманны аллына атланды. Аскерни санында мен да бар эдим. Ол замнда ушкок деген зат жокъ эди. Хар ким къолуна не зат тjюшсе, аны бла сауутлана эди. Мен да юйден къарт атабызны жангыз айры сенегин алып чакъгъан эдим. Патчахыбыз бла аны jзjюрleri атлагъа минип эдиле, къалгъанларыбыз а — жыяулай.

Бара барып, бир уллу сыртны башына чыкъдыкъ. Таулары, ырбынлары, jзенлени толтуруп келе тургъан душманны кjрдjюк. Мен Элия патчахыбызны бетине къарадым. «Чып» деп тамарча къаны къалмагъан эди аны. Баям, къоркъгъан болур эди. Душман бизни бла бетден бетге келип тохтады. Аланы арасында кjм-кjк эмилик ажирге миннген биреулен алгъа чыкъды. Башында алтын такъыясы бар эди. Белинде тагъылгъан уллу къылычы, ат жери да, къолунда къамичиси да алтындан эдиле. «Эй, сиз кимсиз?!» — деп къычырды ол бизге. «Биз а курнаятчылабыз, алай сиз кимсиз ансы?» — деп жууаплады Элия патчахыбыз. «Курнаятчыламы дейсе? Аллай миллетни эшитмегенме мен. Болса да ариулюкъ бла берилигиз манга. Алай тjюйюл эсе, барыгъызны да къырып

саллыкъма. Мен Къырым ханма. Аллыма тюбеген къыралланы ууатып келеме. Алыкъа манга къарыу этген халкъ чыкъмагъанды. Берилемисиз, огъесе берилмеймисиз?» — деп ол, атын алгъа секиртди. «Угъай! — деп хахайлады анга бизни Элия патчахыбыз. — Биз Туугъан жерибизни эндиге дери да къоруулай келгенбиз, энтда да къорууларбыз!»

Аны эшитгенде Къырым Хан сейир этди. Ол артха бурулуп, аскерлерини къатына барды да, ала бла кенгеш къурады. Андан сора биягъы бизге айланды: «Мен сизни батырлыгъыгъызгъа бюсюредим, — деди ол. — Кишиликлери болгъан адмланы мен бек жаратама. Аны себепли, сизни бла уруш этгенни къояма. Алай эки жаныбыздан да бирер пелиуанны ортагъа чыгъарып, тутушдургъан этейик. Мени пелиуаным жыкъса, хорлам бизники болады. Сизни пелиуа-



ныгъыз жыкъса уа, мен аскерим бла сизге берилirme. Болсунму алай?»

Элия патчахыбыз ёзюрлери бла кенгешди да: «Болсун!» — деп жууап берди.

Ол алай айтханлай, душманны жанындан ортагъа гебен кибик бир залим гёжеф чыкъды, аты да Сарыуек деп. Аллайны кёрген угъай, айтып да эшитмеген эдик. Башы жумдурукъ чакълы бир, къалгъан саны уа; айтма да къой... уллу гебен тенгли! Бизни барыбызны да ахыбыз кетди. Патчахыбыз да мыккыл болду. «Къурудукъ», — деди сынсып. Душманны аскерчилеринден он адам узун, къара жыжымны алып келип, аны Сарыуекни белине къысдыла. «Хайдагъыз, бизни пелиуаныбыз хазырды», — деп къычырды Къырым Хан. Элия патчахыбыз: «Къайсыгъыз чыгъасыз?» — деп, битеу барыбызгъа да сорду. Бир деп бир базыннган адам табылмады.

«Эй, къоркъа эсегиз, айтхан этигиз. Бизни пелиуаныбыз кёп сакъларгъа сүймеучюдю», — деп хахайлады Хан. «Къурудукъ» — деп, патчахыбыз тобукъларын тюйдю.

«Угъай!» — деп, мен атылып алгъа чыкъдым. Патчах да, аскерчилерибиз да манга къарадыла. Сейир болдула. Тюзюн айтханда, бизни аскерни ичинде менден арыкъсуулары жокъ эди. «Болалырмыса?» — деп, патчахыбыз манга жалынып къарады. «Туугъан жерим ючюн, халкъымы намысы ючюн кюреширме!» — дедим. Бара барып, Сарыуекни аллына сюелдим. Мени кёргенде, Ханнга да, аны гёжефине да кюлкю тарыды. Ала мени хыликкя этерден аямадыла. «Шиппе тауукъ» да дедиле. «Къыллебут» да дедиле. Ала айтмагъан зат къалмады. Бизни аскерден экеулен къайиш жип алып келип, белиме къысдыла.

— Къоюгъуз, анга не бел бау къыса турасыз. Мен аны белинден тута да турлукъ туююлме. Башындан басып, жерге сугъуп къоярыкъма ансы, — деди Сарыуек, хах-хахдан кюле. Айтханыча, ол мени башымдан басып эзерге умут этди. Алай мен аны къолундан сыпдырылып кете эдим. Кюреше кетип болалмагъандан сора ол мени эки имбашымдан тутду да ёрге кётюрдю. Мен а жагъасына жабышдым. Ол мени тегерек буруп тебиреди. Бура кетип, сызып иерге умуту болгъанын сездим. Эки аягъымы хауада шуу-шуу» этип учханларын да эшите эдим. Ол эки-юч кере да мени сызаргъа умут этди. Алай мен мырхык жабышханча, аны жагъасындан айырылмай эдим. Ачыуу чыгъып, мени къатыдан къаты бура башлады.

Ачыуум мени да чыгъа тебиреди. Бир заманда Сарыуекни тентирей башлагъанын сездим. Баям, аны башы тегерек айланып тебиреген болур эди. Ол мени сызалмазлыгъын билгенден сора, аякъларымы жерге жетмеге кьойду. Алайлайын сермеп белинде къара жыжымдан тутдум да, онг аягъым бла аны сол аягъына ич чаллиу салдым. Экибиз да онгсуз болдукъ. «Тутушууну тенг бошайык» — деп шыбырдады ол мени кьулагъыма. Мен унамадым. Кюннге къарадым. Ол батып бара тура эди. Тутушуп а тюш болгъунчу башлагъан эдик. Алайлай, бир заманда, Сарыуек къая аугъанча, «гоф» деп жыгъылып, тьюбюме тюшдю. Андан сора мен да эсими ташладым. Эс жыйып къарагъанымда, Элия патчахыбыз мени кьойнуна кысып: «Нарт Алдарбек, Нарт Алдарбек!..» — деп башымдан сылай тура эди. Аскерибиз да уллу кьууанч эте эди. Хан аскери бла бизге берилди.

Уллу хорлам бла ызыбызгъа — Курнаятха къайтдыкъ. Битеу халкыбыз бизге ыспас этди. Манга уа ол кюнден тебиреп Нарт Алдарбек деп башладыла.

## ТЕНГИЗДЕ

Къайсы хапарымы кьуюп, къайсы хапарымы айтыргъа билмейме. Атам, харип, кек тенгизни бек суюген адам болуучу эди. Мени да къайыкыгъа миндирип, айландыра кетип, жюзгюч-матрос этип кьойгъан эди.

Бир жол тенгизге атамы къайыгъы бла кесим жангыз чыкъдым. Жюзюп бара тургъанымлай, суу башында бир уллу чабакъны сыртын эледим. Кеп сагъыш эте да турмай, секирип, аны сыртына миндим. Ол а огъурсуз чабакъ кере эдим. Алгъадан билген болсам, аны сыртына угъай, къатына да бармаз эдим. Сора экибиз да демлешип, сермешип башладыкъ. Ол бир кере кьуйругъу бла башыма уруп, эсими да аздырды. Алай менде да къарыу бар эди. Эсими жыйып, аны бойнуна жабышдым да, онгун алдым. Бир кьолум бла жюзюп, бирси кьолум бла уа аны тартып келип, къайыкыгъа жюкледим.

Ызыма къайтып, жагъагъа жете келгенимлей, бир къаты жел урду да, къайыгъымы, кесими да артха сюрдю. Жел къатыдан къаты ура, уллу тенгиз кылыкъсыз толкъунланып башлады. Бир заманда эки суху толкъун эки жанымдан жетдиле да, уруп, къайыгъымы пара-чара этдиле. Мен да чартлап, булгъана-къайнай тургъан толкъунлагъа тюшдюм.



Ётюрюк айтыргъа не кереги барды, бек аман къоркъдум. Толкъунла мени бирден бирге ата эдиле.

Мен да алай жан къазауат эте тургъанлай, къайдан палахха чыкъды эсе да, бир уллу ыргъай чабакъ чыкъды. Суу бла, бирси ууагъыракъ чабакъла бла да бирге мени ичине жутуп къойду. Сора мен кесими дуниядан кетгенге санадым. Алай — насыбым бар эди! Къарасам, ыргъайны ичи — уллу кёл. Ол кёлде аллым айланган жанына жюзюп башладым. Тюзюн айтсам, тышындан эсе, анда манга кёп да иги кёрюндю. Чабакъла бла бирге ары да жюземе, бери да жюземе. Кенгде бир къарелди кёрюндю. Не зат болур деп, аны таба жюздюм. Келип къарасам а — къайыкъ! Эрлай анга миндим да, сыртымдан тюшюп, солуп, ох этдим.

Асыры ийисден чыдап къарыу жокъ эди ансы, алай жашап туругъа да боллукъ эди. Къалай да этип, андан къутулур амал изледим. Жанымда бичагъым эсеме тюшдю. Къылкъыяр бичагъым! Ангылаймысыз? Бичагъымы къынындан чыгъардым. Ыргъайны къарнын жарып, тенгизге чыгъаргъа керек эдим. Бир-эки кере бичакъ уруп кёрдюм да, тешик болургъа унамады. Ыргъай чабакъ къарт эди. Къарт Ыргъайны уа эти, териси да къаты болуучудула.

Не этерге билмей, амалсызгъа къалып тургъанымлай, жилягъан сабийлени ауазларын эшитдим. Анга асыры сейир этгенден, симсиреп, сын болуп къалдым. Ышанлап къарасам — суудан башлары кёрюне тургъан юч сабийчик! Къайыкъ бла жюзюп, аланы къатларына жууукъ келдим. Терк окъуна сабийчиклени къайыкъгъа миндирдим: бир жашчыкъ бла эки къызчыкъ. Ариу айтып жапсардым да: «Къайдан чыкъгъансыз бери?» — деп сордум. «Жуууна тургъаныбызлай, бу уллу чабакъ тартып, ичине жутуп къойгъанды», — деп, сабийле жангыдан жилядыла. Сора мен, кеси башымы къайгъысын унутуп, сабийлени къутхарыр амал изледим. Кёп сагъыш эте туруп заман жокъ эди. Абызырагъан сабийле бек къарыусуз эдиле. «Сиз былай, къоркъмай туругъуз. Мен бусагъат келирме» — деп, аланы къайыкъ юсюнде къоюп, кесим баш энишге секирдим.

Ыргъай чабакъны къарын тюбю жукъа болуучусун мен эрттеден биле эдим. Он метр чакълы жюзюп бардым, да, ыргъай чабакъны къарын тюбюне жетдим. Жете келгенлей эрлай къылкъыяр бичагъым бла ыргъай чабакъны къарнын жардым. Ыргъайны ичинде болгъан затла, ырхы баргъанча,

тышына тѣгюлюп башладыла. Бир замнда юсюнде да сабийлери бла къайыгъым аллыма келди. Секирип анга миндим да, сабийле да, мен да тышына — тенгизге чыкъдыкъ. Тенгиз шошайып, кюн да тийип, дуня бир ариу болуп тура эди. Биз жюзе-жюзе, жагъагъа чыкъдыкъ. Жагъада уа халкъ, тас болгъан сабийлени излеп, къайгыгъа къалып айлана эди.

Сабийле, жанчыкъларым! Кесигиз жангызлай кѣлде, тенгизде жуунабыз деп, эссизлик этмегиз. Мен энди къартайгъанма. Ким биледи, бир палахха квалсагъыз, къутхарыргъа жеталмай да квалырма. Сакъ болугъуз!

### ТЕМИР КЪАЗЫКЪ

Эртте-эртте, бу биз тургъан жерледе ханла бийлик этип болгъандыла. Бизни да Шахарман деп ханыбыз бар эди. Акъылдан бек терен болмаса да, айтхан сѣзюнден къайта билмеген, къаты кишичик эди ол.

Къызына он алты жыл толгъан кюн Шахарман, битеу аскерлерин жыйып, кесини кюмюш кваласыны кенг арбазында жерге он алты чакъырым тенгли узунлугъу болгъан темир къазыкъ урдурду. Сора бу къужур хан, битеу да миллетибизни аллында тохтап, былай айтды: «Ким да ким, бу къазыкъны тартып, жерден чыгъарса, бу суусурат къызымы, бу кюнтиймез ариуну анга берликме! Эшитген эшитмегеннге билдирсин — сѣзюм бу темирча къатыды!»

Ханны келечилери хапарны тыш кыраллагъа да жетдирдиле. Андан Курнаятха атлары айтылгъан гѣжефле, ийнаралла, патчахланы, ханланы, бийлени жашлары келип тебиредиле. Ой, сиз анда болгъан ишни бир кѣрсегиз эди! Хар келген къазыкъны чыгъарама деп, юсюнде кийимлерин жыртхынчы кюреше эди. Чыгъаргъан а къайда! Ол угъай эсе, тепдиралгъан окъуна этмей эдиле.

Арада жети жыл озду. Алай ол темир къазыкъгъа кючю къарыгъан адам табылмады. Ханны къызы уа, кюн сайын арбазгъа чыгып, темир къазыкъны къатында олтуруп, жиляу-сыйыт эте эди.

«Сѣзюнгден къайт, атам. Бу палах къазыкъны ѳмюрде да бир киши тартып чыгъаралыкъ туююлдо. Мени юйде къартайтма, башымы бедишлик этме», — деп, хандан тилей эди. Алай болгъанлыкъгъа, Шахарман айтхан сѣзюнден къайтыргъа бир да унамады. Темир къазыкъгъа кючлери къарымазлыкъларын ангылап, адамла да келмей тохтадыла.



Бир эрттенликде, къайдан эсе да Мисир жанындан бир къара гёжеф келгенди деп хапар эшитдик. Битеу курнаятчыла кюмюш къаланы кенг арбазына жыйылдыкъ. Къара гёжеф узун къара мыйыкъларыны кыйырларын да имбашларына атып, темир къазыкъны къатында тобукъланып, эки кьолун да ёрге узатып, кёкден болушлукъ тилей тура эди. Хан да, юйюнден чыгып, тышындагъы тахтасына олтурду. Къызы да аны къатына келди. Ариулугъу уа, ма былай, дуняны кюн тийгенча жарыта...

— Бу ким эсе да аман залим кёрюнеди. Баям, кызым, сен анга буюрулган болурса,— деди хан.

— Ах, атам,— деди кызы,— сени тузагъындан азат болур ючюн ким бла кетерге да хазырма...

Къара гёжеф, тилегин айтып бошап, темир кызыккыны сермеп тутду. Ол аны ары-бери бююп кёргенде, жер да тебип турду. Алай не бек кюрешди эсе да, кызыккыны чыгъаралмады. Ахырында, къара гёжеф, асыры чамланнгандан, жумдурукълары бла жерни аяусуз туюп башлады. Ызы бла аузундан тутуп ёкюрдю. Ханни кызы да анга кёшулуп жилиды. Аны ариу кёзлеринден тамган жаухар жилимукъла мени жүрегим эритдиле.

Кел, мен да кесими бир сынап кёрейим дегенни айтып, кызыккыны кыатына атладым. Тёгерекден а дуняны чамы кыуюлду.

«Алдарбек, не этесе, харип?! Болмай эсе да, бел тартмангы кыатыракъ кыыс, ансы хата азданды!»

«Ол жүз жамауу болган кёнчегинге да сакъ бол!»

«Кел, бу сыйынг бла ызынга кыайт да кыал!»

Бу чамладан, масхараладан ачыуум тутду. Санларымда кюч кыайнай тебиреди. Жерге бауурланып, жилий турган къара араблыны бир жанына ашырдым, ариу айтдым, кёл этдирдим. Келип, темир кызыккыгъа жабышдым. Сюеклерими чыккыр-мыккыр этгенлерин кыулагъым бла эшите турама. Кыаным да, кыан тамырларымда зуу-зуу этип жортады. Бир бирде уа кёзюм кыарангы этип да тохтайды. Алай мен кыажымайма. Ахырында, болган кючюмю бир туюмчекге жыйып узалдым да, темир кызыккыны жерден суууруп алдым! Мен да аны бияры сызганлай, ханни кызы, чабып келип, бойнума чулганды...

Мени кёп насыплы кюнлерим болгандыла. Ол да аллай тамаша кюнлеримден бири эди.

## ЖЫЙЫН БЁРЮ

Бир жол ийнегиз тас болду. Ол зат битеу юйюрюбюзню бушуу-бушманнга кыалдырды. Бизни жунчутмай жашатып турган жалан да ол жангыз ийнегиз эди. Башха байлыгыбыз, мюккюбюз жокъ.

— Жютюкёз, санга бирсиледен эсе бегирек ышанама. Барып, ийнегни табып кел,— деп, атабыз кыарындашладан бек таматабызгъа буюрду. Жютюкёз биргесине атхан огъу



алты терекни тешип ётүп, жетинчи терекке чанчылып тохтаучу садагын да алып, салпыкзулакъ парийибизни да нёгер этип, ийнегибизни излей кетди.

Он юч кюн озгъандан сора, юсю-башы да тозурап, Жютюкёз юйге къайтып келди.

— Ата, жер юсюнде мен жетмеген не тау, не агъач къалмады, алай ийнегибизни табалмадым,— деди ол.

Атабыз, асыры ачыу этгенден, жүреги тутуп, амалсыз болду. Анабыз а жилип къалды.

— Аллай бир къайгъы этмегиз. Ийнекни излерге энди мен барайым,— дедим. Атабыз аны унамады.

— Алай къуралгъын сен. Адамыча бурнунгу сюртге эдинг да,— деп къойду.— Энди Таутеш барсын.

Таутеш а ортанчыбыз эди. Атабыз айтхандан сора ол да,

Жютюкёзча, сауут-сабасын алып, ийнекни излерге кетди. Алай тамам эки айдан сора ол, бутун да сындырып, юйге кърурлай къайтып келди.

— Не къолайсыз затла эдигиз сиз! Жашларым барды деп, сизге ышанып мен да турама! — дегенни айтып, атабыз Жютюкёз бла Таутешге къаты урушду. Сора ийнекни излерге кеси кетди.

Бир жылдан да артыкъ айланып, кесин да айыугъа талатып, адам танымазча болуп, атабыз алай келди.

Аны аллай халын кёргенде, бир да болмагъанча жаным ауруду. Кишиге жукъ айтмай, жол кёллю болуп, хазырлана да турмай, женгил атлай кетдим.

— Алдарбек, тохта! Бусагъат ызынга къайт! — деген ауазланы эшитдим. Алай бу кезиучюкде мени аллыма ол Искандер патчахны аскери чыкъса да, къайтараллыкъ туююл эди.

Да ма, барама. Аллымда тюбеген тауланы, агъачланы къыдырып озама. Уллу сууладан, тенгизледен да таукел ётеме. Ийнегибизни тапхынчы, юйге къайтмазгъа ант этгенме.

Ахырында бир уллу тауну этегине жетип тохтадым. Аны башы кёрюнмей эди. Быллай тауну мен кёрген угъай эсе, жомакъда айтып да эшитмеген эдим.

Аны тѣппесине чыгъама деп, бир минг бла эки кюн къроратдым. Тѣппесини эм чукуюна чыкъгъанда уа, айны тенгшисине жетип тургъанымы эследим. Къарай кетип, кеси элибиз — Курнаятны да кёрдюм. Бек узакъда! Арбазда урчукъ ийире тургъан анабызны да. Аямай къычырып кюрешдим. Хо бир да, къайры эшитирик эди! Аны бла мени арабыз, бек аздан кългъанда, эски тергеу бла тамам тѣрт миллион аршын болур эди.

Тау тѣппеден тѣгерекге къарай кетип, узакъда бир гитче талачыкъда не эсе да бир жылтырагъан затха кѣзюм илинди. «Не зат болур, экен?» — деп, сагъышха кълдым. Бир заманда ол жылтырагъан затны къатына бир хайыуан келди. Иги эслеп къарасам а — бизни ийнегибиз. Аны кѣргенлей, таудан энишге секирдим. Ачыргъа да болур эдим, алай, насыпха, кълпталымы этеги бир жютю ташха илинип, алай бла кълутулдум.

Андан ол кѣрген талачыгъыма чабып жетеме. Мен ары жетгенде, къарангы болгъан эди. Къларасам, талачыкъны тѣп-тѣгерегин бѣрюле алып. Бѣрюле уа аллай бѣрюлеми, — пилле кибик! Бизни ийнегибизни ашаргъа хазырлана, тишлерин

чанг-чунг этдире турадыла. Къолумда уа бир затым да жокъ. Ол угъай эсенг, бичагъым да жокъ жанымда. Амалсыздан, бёрюлени санап чыкъдым: он, жыйырма... жетмиш жети!..

Узалып, бир узун нарат терекни тамыры бла чыгъарып алдым. Эй, не болса болсун, бир туугъанбыз, бир ёлюрбюз деп, бёрюлеге атылдым. Уой, жанчыкъларым, сиз алайда болгъан ишни бир кёрсегиз эди! Жетмиш жети бёрю бла жангыз кесим танг атхынчы сермешдим! Алай мен да адам баласыма. Жаным темирден туююлдю. Танг да жарый, эсим азып, жыгъылдым. Бир заманда, эсими жыйып къарасам, ийнегизбетими жалай тура эди. Башымы кётюрдюм. Тёгерегим а — бёрю мыллыкла! Бери бурулуп къарагъанда уа, андан да сейирликни кёрдюм: бир ариу бузоучукъ ийнегизбетими эме! Ол мен тау башындан къарап кёрген зат бузоучукъ болгъанын ангыладым. Алай бла ийнегизбетими, бузоучугъун да сюрюп, юйге сау-саламат къайтдым.

Жашауда батыр болургъа керекди. Батырлыкъ адамны не палахдан да къутхарыргъа боллукъду. Этген умутуна да жетерге болушады.

## АЗАТ БОЛУУ

Бизни таулада мен таныгъан байладан бек залими Къарабаш эди. Битеу да бу сиз кёрген Кавказда андан бай адам болмагъанды. Аны къой сюрюулери Къара тенгиз бла Каспий тенгизни араларына сыйынмай, Эдиль бойнуна да жайылычу эдиле. Мени атам а, харип, Къарабашны жалчысы эди.

Бир кюн, атамы кёрюп келейим деп, жолгъа атландым. Алайына, къарап къарагъынчы, кёкню къара-боз булутла жапдыла. Мен Курнаятны чегет жанында тауладан аууп, Къожа тюзюне жетгенлей а, буз жаууп башлады. Чабып барып, бир уллу ташны ышыгъына къысылдым. Алай, не медет, бир аздан буз тёбеге тумаланып къалдым. Бузла уа аллай бузламы — ёгюз башла кибики, бир уллула! Аздан эзип къоя эдиле! Кюреше кетип, кючден-бутдан буз тёбени тубюнден чыкъдым. Мен чыкъгъанда, буз жаугъан да тохтап, таулагъа ариу кюн тийип тура эди. Алай индеклени, къолланы толтуруп келген ырхыны кёрген а, башха болмай, къыяма айланып къалгъан сунар эди.

Таудан — таугъа, къаядан — къаягъа секире, кёз байланыр кезиуге атамы кёшуна жетдим. Анда уа, битеу

ыстауатны суу басып, атам харип да кьойланы кьутхарыргъа кьореше тура эди. Арыгъанымы, сууукьсурагъанымы да унутуп, атама болушургъа чапдым. Экибиз да кече узуну кьорешдик. Арып-талып, кьошха танг ата жыйышдыкь. Сора атам от тамызды.

— Жюзден аслам кьой ёлгенди. Малкёз Къарабаш аны манга кечмез,— дегенни айтып жарсыды атам. Андан ары аны не айтханын эшиталмадым. От жылыуу бетиме ургъанлай, кьалкьып кьалдым. Бир заманда кьаугъагъа, хахай-кьычырыкьгъа уяндым. Кьошдан тышына чабып чыкьсам, Къарабаш, къара атына да минип, атамы аямай кьамичи бла тье тура эди. Ачыудан жюрегим «тарс» деп атылыргъа аздан кьалды.

— Атамы не терслиги барды! Буз жаугъанды, ырхы келгенди! Тийме атама! — деп, Къарабаш таба чапдым.

— А-а, итни кьююю, сен да мындамыса?! — деп, Къарабаш кьамичи бла мени да урду. Ол алай урду, алай — кёзлериме от чакьдырды.

— Сиз экигиз да бир ырахын токълуну кьыйматын тутмайсыз! — деп, биягъы Къарабаш эшилген кьамичиси бла атамы да, мени да тьуюп башлады. Ахырында, ачыуум башыма чабып, кьаным кьартыкьгъа сыйынмазча болду. Сермеп, кьамичисин тутдум да, Къарабашны къара ажириден атдым. Ол, тьуп-баш бола келип, «горф» деп жерге тийди.

— Тьуйген дей эсенг а ма былай болады! — деп, кьутургъан байны бойнуна жабышдым. Бираздан аны аууз кёмюклери келе башладыла.

— Ий, хайырсыз, ёлтюрюп кьояса муну! — деп, атам мени эки имбашымдан тутуп, артха тартды.— Кьой, ёлтюрсенг, муну адамлары бизни кьурутуп чыгъарла!

Алай ол кезиуде мени тьуйгъан кьыйын эди. Имбашларымы хыны силкиндирдим да, атам артха туракьлады. Мен а Къарабашны тьуюп, тьуюп, халек этдим. Сора Къарабаш, тобукъланып, жияп, кечгинлик тилей башлады:

— Алдарбек,— дей сынсыды зулмучу,— жашаргъа сюеме, жанымы сау кьой. Ёлген кьойла ючюн дауум жокьду. Кьалгъанлары да сизни болсунла. Сизге береме. Халалдыла сизге. Тилейме, жанымы сау кьой!

Къарабаш, алысындан ауурланган гаммешча, ауур-ауур солуй эди.

— Алдарбек, балам, кьанынгы суут! — деди атам.

Алайда, атама бет этип, Қъарабашны тьюгеними кьой-дум. Тьююлген бай, иги кесек заман ётгенден сора, эс жыйып, къара ажирине минип, юйюне кьууулуп кетди. Артда атам бла мен Курнаятха келгенде уа Қъарабашны кёрмедик.

— Алдарбек! Сенден кьоркзуп, Қъарабаш бай тау артына кёчюп кетгенди,— дедиле курнаятчыла.

Алай бла атам харип, жалчылыкъдан кьутулуп, башына эркин болду, азат болду. Байны атам кютюучю кьойлары да бизге кьалдыла. Ол кьойланы мен элни жарлыларына юлешдим.

## ЧАБЫШУ

Бир жол, бюгюнча эсимдеди, тёрт жюз жыл мындан алгъа, ханыбызны туугъан кюню болады да, халкъ майданга жыйылды. Мен да бардым ары. Хан кьаласындан чыгъып, тышында алтын тахтасына олтуруп тура эди. Эки ариу кызы да — кьатында.

— Манга хурмет этип, бери жыйылгъаныгъыз ючюн сау болугъуз! — дегенни айтды хан. Сора бегеуюллеринден эки деу кишини кьалагъа жумуш бла ийди. Бир заманда ол кишиле, эки машок бла алтын келтирип, ханны аллына салдыла.

— Мени намысыма аталгъан, бу сыйлы байрамда беш жюз чакъырымгъа чабып ким озса да, бу алтынны анга берликме! — деди хан.

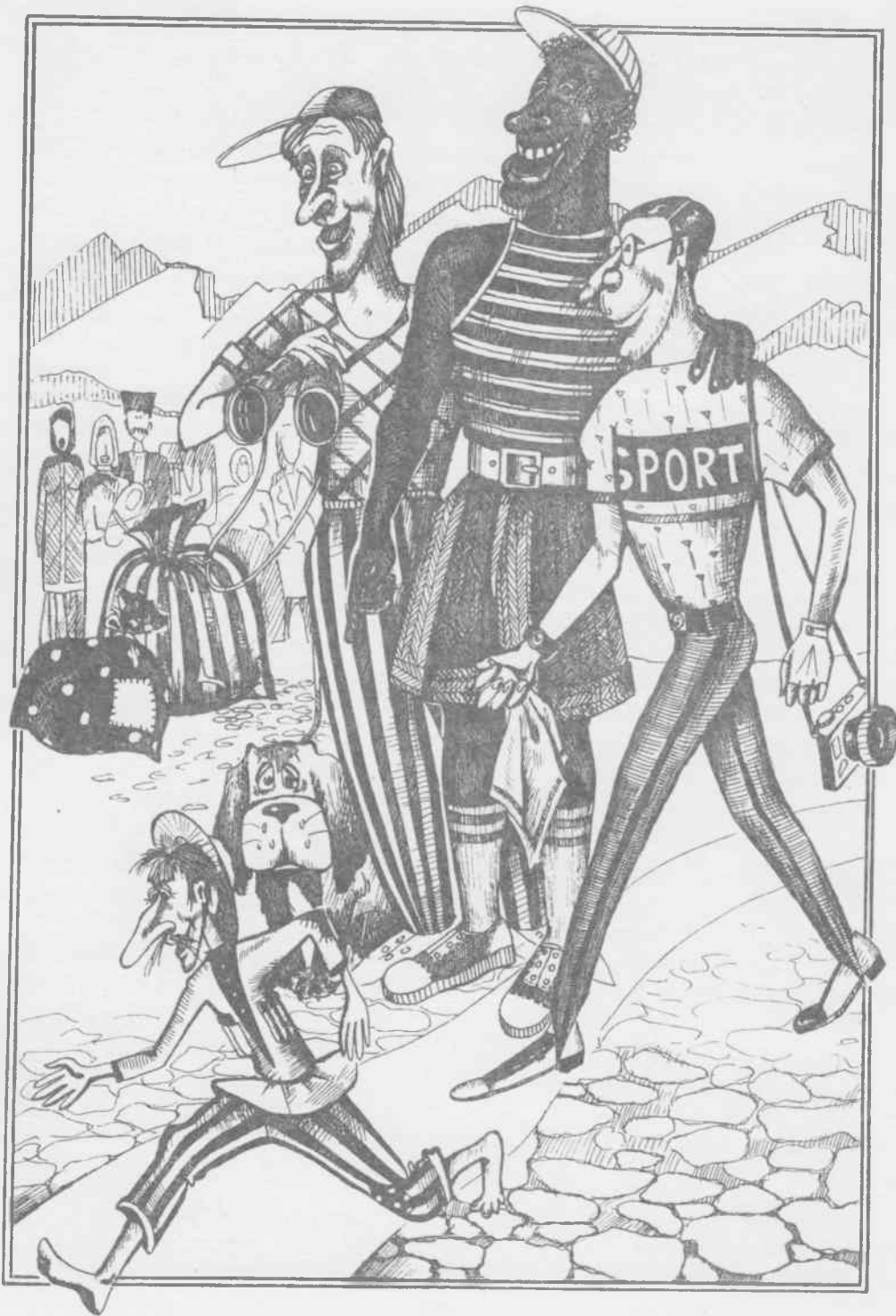
Аны эшитгенлей, менме деген пелиуан жашла, назик санлы жигитле да алгъа чыкьдыла, байланы, бийлени жашлары да бар эдиле. Ханны ёзюрлерини туудукълары да... Ала, эмилик атлача, тыпырдашып, белги берилгенлей, окъча атылыргъа хызыр эдиле.

«Кесими бир сынап кёрейим»,— деген сагъышда, мен да барып, алагъа кьошулдум.

— Алдарбк, сен а кьайрыса, харип, бу назик борбайларынг бла — дегенни айтып, ызымдан кюлгенле да болдула. Кертиси бла да бу чабышыугъа чыкьгъанланы кьатларында мен алай бек кьолайлы да кёрюне болмаз эдим. Алай энди кьайтыу жокъду.

Чабарыкъ жолубузда хар эки чакъырым сайын экишер бегеуюл салынды. Алай бла чабышыу да башланды.

Биз, Қъара тенгизге жетип, андан артха кьайтыргъа



керек эдик. Ол а тамам беш жүз чакъырым бола ди.

Жюз бла он жети чакъырым чапхандан сора, артха бурулуп къарасам — киши да жокъ. Барысы да мени озуп, алгъа кетип тура эдиле. «Тейри, бу уа ишден туйюлдю», — деп, мыллыкны алгъа атдым. Къулакъ жанларым бла жел асыры шуулдап озгъандан, зат да эштмейме. Къара тенгизге жетгенимде, алайда тургъан бегеуюлле айтдыла:

— Алдарбек, къой, харип, бошунакъгъа ёпкелеринги кюйдюрме. Бирсиле былайдан эртте озгъандыла. Ала, энди, баям, Курнаятха окъуна жетген болурла.

Бу сёзлени эшитгенимде, алай ачыуум чыкъды, алай, ахырысы, жүрегим жаныпмы кетеди деп болдум. Сора, чапхан алай эсе деп, желден, угъай, окъдан да женгил атылдым. Мен озгъан жерледе, терекле бююлюп, ташла жерлеринден къозгъала эдиле.

Бир кесекден Шайтан ёзени деген ачыкъ талагъа жетдим. Узакъда деп, бююн да кызындым. Жол жанында жашил байракъчыгъы бла сюелип тургъан бир бегеуюлню кёрдюм.

— Аперим, Алдарбек! — деп кычырды ол. Алай манга къууаныргъа алыкъын эртте эди. Ол мен озгъан жашла артда къалгъанла эдиле. Алларында ким болгъанын сордум.

— Асланфелиуан! — дедиле ала. Аны эшитгенлей, бир кесекчик абызарадым. Ол ханны биринчи ёзюрюню жашы эди. Айтылгъан жигит. Къуууп жугъутурну тутуучу. Болса да, санларыма жангыдан кюч къуюлгъанча болуп, алгъа атылдым. Былайда мени учхан къанатлы да хазна жеталмаз эди.

Бир замнда Дылгам тебе деген уллу сыртны башына чыкъдым. Асланфелиуанны кёрдюм. Къууаннгандан тёппем кёкге жетгенча болдум.

— Экинчиге Алдарбек барады! — деп, бегеуюлле, бир бирге кычырып, хапар бердиле. Мен а Асланфелиуанны ызындан болдум. Ол ташдан ташха, таудан таугъа секире, жугъутурча бара эди. Бир заманда, ол артха бурулуп, манга къарады да, кёзню къагъып ачхынчы, окъ атылгъанлай, думп болуп кетди. Мен да, битеу кючюмю жыйышдырып, сызылдым. Къысхасы, къалагъа жетерге жети чакъырым къалгъанда тенг болдукъ. Алты чакъырым къалгъанда уа мен Асланфелиуанны озгъанымы бирсиле да кёрдюле. Хапарым ханнга жетгинчи мен къалагъа жетдим.

Къаланы аллында, майданнга жыйылып, сакълап тургъан халкъ мени кьолларына кётюрдюле. «Жашасын бизни

Алдарбек!» — деп кычыра, ханны аллына элтди. Эки да машок алтынны аллыма салдыла. Алай, манга не алтындан да халкъ ыспасы бийик болгъаны себепли, ахчаны жарлылагъа юлешип кьойдум.

### УЗАКЪ ЁМЮРЛЮ БОЛУУ

Мен эрттегили хапарларымы айтып башласам, бир кьауумланы манга иги ийнанырыкълары келмейди, «Сен ётюрюк айтаса, аллай бир эрттеден жашамайса», — деп тохтайдыла. Аны себепли мен узакъ ёмюрлю кьалай бла болгъанымы айтып, ийнанмаучуланы ийнандырыргъа керекме...

Бир жол кеси аллыма уугъа чыкъдым. Манга жарашмагъан кюн болур эди ансы, бир бууаз кьояндан сора кёзюме башха жаныуар илинмеди. Ызыма кьайтып келе тургъанымлай, аллымда терен кьолдан бир уллу кьара кьуш учуп чыкъды. Кьарасам — тырнакъларына не эсе да бир узун зат илинип. Ол да ары бла бери чулгъана. Терк окъуна садакьны тартдым. Атхан огъум бара барып кьушну тюз да бойнуна чанчылды. Ол ачы кычырыкъ этди да, келе келип, мени аллыма тющдю. Аны уллулугъун андан билигиз — мыллыгы бир гектар жерни жапды. Мен сейир-тамаша болуп тургъанымлай, аны кьанат тюбюнден жилинны башы кёрюндю. Ёмюрде бир затдан кьоркьмагъанем, бу жол а жюрегим элгенди. Артха чегиндим. Жилин башын мени таба созду. Аны кёз тегереклеринде бла тамакъ тюбюнде окъадан этилгенча ариу накъышлары бар эди.

— Кьоркьма менден, — деди жилин адамча сёлешип. Мен тамашагъа кьалдым. Кьоркьгъанымдан да бек кьоркьдум.

— Бу малгъунну тюбюнден чыгъаргъа болуш, — деп жалынды манга жилин. Аны ауазы сыбызгъы согъулгъанча алай ариу эшитилди. Акъырын барып, кьушну кьанат кыйырын кётюрдюм.

— Мени кьуйругъум бу малгъунну тырнакъларына илинипди, — деди жилин, кёзлеринден жиямукълары саркьып.

Жерге бауурланып, кьушну кьанат тюбюне кирдим. Аман кюнюм башыма келди. Тунчугъургъа аздан кьалдым. Болса да артха бурулмадым. Сюркелип барып, кьушну аякълары болгъан жерге жетдим. Аны кьурч тырнакъларындан жилинны кьуйругъун ычхындырдым. Кьолларым жилинны жарала-

рындан саркъгъан къаннга боялдыла. Кесим да онгсуз болдум. Къарыуум тауусулуп, жеримден тебалмай къалдым. Бу кезиуде жилин къуйрукъ белиме чулгъанды да, мени тышына тартды. Кюнню жарыгъын кѳргенимде, ёлмей къутулгъаныма къууандым.

— Сау бол, ашхы улан, сен мени ёлжумден къутхардынг, — деди жилин тѳгерек чулгъанып. Сора къанай тургъан къуйругъун аузуна жууукъ тутду да, анга юч кере тюркюрдю. Ол сагъатдан къаны тохтап, жаралары сау болуп къалды. Бираздан ол кѳзлерин менден букъдуруп, жилип тебиреди.

— Нек жилияса? — деп мен гузабагъа къалдым.

— Манга бу жашаудан эсе ёлгеним иги эди, — деди ол.

— Не-е-е-к?!

Жилин мени сорууума жууап берирни орнуна, кѳз жашларын мант башла бла сыйпап, кетип тебиреди. Чабып барып, аллына сюелдим.

— Сени не эсе да бир къыйынлыгъынг барды. Айт манга. Къолумдан келсе болушурма, — дедим.

— Угъай, ашхы улан, сен манга болушаллыкъ туйюлсе. Жулдузлада бла планеталада манга кѳп батырла болушургъа кюрешгендиле. Алай болалмагъандыла.

— Тилейме кесинги манга ачыкъ эт!

— О-о, ашхы улан, от жюрекли жигитледен бирлерине ушайса. Мени ючюн жаш жанынгы жоярынгы суймейме. Болса да, сен мени ким болгъанымы билирге бек итингенинги сезип турама. Аны себепли айтайым санга хапарымы.

Мен аны къатында жашил кырдыкга олтурдум. Ол а башын мени тобукъларымы юсюне салады. Солууун ичине тартып, бир да болмагъанча, ауур ахтынды.

— Мен Чолпан Жулдузну къызыма. Атым Жаухарды, — деп башлады ол хапарын. — Анам мени Кюн нюрюне бѳлеп ёсдюрген эди. Ариулугъуму юсюнден хапар битеу жулдузла арасына жайылады. Мени кѳре кѳп киеулюкле келедиле. Алай мен аладан бирин да жаратмай эдим. Кюнлени биринде бизге Темир-Къазыкъны жашы — Нюрбала келди. Кѳргенлей окъуна ол да, мен да бир бирибизни суйдюк. Алай, не медет, бизни насыбыбыз тутмады. Тамбла тоюбуз боллукъду деген кюнню ингиринде алтын бахчабызгъа чыкъдыкъ. Нюрбала да, мен да алтын чапыракълы гюллени ариу ийислерин ийисгей айлана эдик. Ол чуруда битеу дуния башында биз экибизден насыплы болмаз эди. Къарап бир бирден тоймай эдик. Алтын



бахчада айлана кетип, ызыбызгъа къайтыргъа тебирегенлей, аллыбызгъа бир къарт къатын тубеди. Къарап къарагъынчы Нюрбаланы юсюне юфгюрдю да, аны таш этип къойду. Мен къычырыкъ этдим. Къалабыздан уллу аскер чабып чыкъды. Аскерчиле ары-бери бола тургъунчу, къарт къатын бетиме юфгюрдю да, мени жилиннга бурду. Кеси уа къаргъа сыфатха кирди да, мени тырнакъларына илиндирип, алды да кетди. Чолпан жулдуздагъыла ызымдан къарадыла да къалдыла. Ма, ахшы улан, андан бери кѣп жыл озгъанды. Бу малгъун мени алып жулдуздан жулдузгъа кѣче айланады. Муну манга сынатмагъан азабы къалмагъанды.

— Санга аллай бир не дерти барды муну?.. Сора бу кеси да кимди? — деп сордум мен.

— Бу Ант деген къарангы жулдузда жашагъан обурду. Мени тилей муну жашы да келген эди. Жети къулагъы бла юч аузу бар эди. Аны кѣргенде къоркъуп башха отоугъа къачып кетген эдим. Ол а барып анасына тарыкъгъанды — Чолпанны къызы мени бла сѣлеширге окъуна тенгсинмегенди деп. Анасы уа энди манга ма быллай ишлени сынатып айланады. Муну жашына барыргъа боюн салсам, бу мени ъз сыфатыма къайтарып, юйюне элтирик эди. Мен а аны унамайма. Унагъан да этерик туююлме. Андан эсе мен ълюрге керекме. Ма, ол бийик къаяны башына ърлейим да, кесими андан атайым. Башха амалым жокъду.

— Да нек жокъду?! — дедим мен жилиннга. — Кѣресе, бу обур ълдю. Сен энди эркин болгъанса.

— Угъай, ол ълмегенди, — деди жилин ахтынып. — Муну жаны терендеди. Бусагъатда аны, бош, эси азып турады. Юч кюнден ол эсин жыярыкъды.

— Да мен аны башын тайдырайым да, ъмюрде эсин жыймазча этейим, — дедим, белимде къамагъа узалып.

— Угъай, эталлыкъ туююлсе. Алай этеме десенг, ол бютюн да терк аязырыкъды. Сенден да озгъан кѣп батырла кюрешгендиле муну бла. Болалмагъандыла. Кеслерин жойдуруп къойгъандыла. Сен, иги жаш, жанынги сакъла. Юйюнг къайда эсе да, теркирек ары жетерге кюреш. Бу эсин жыйса, къутулалмазса...

— Угъай, Жаухар, мен сен суннганча къоркъакъладан туююлме. Мен санга болушургъа сюеме.

— Огъурлу адам кѣрюнесе. Сау бол. Сен манга бир зат бла да болушаллыкъ туююлсе. Сау къал.

- Угъай, угъай...— деп, мен аны иерге унамай тохта-  
дым.— Мен жаным сау къадарда санга болушургъа керекме.  
Жилян эки-юч кере да ахтынды.
- Манга бу жарыкъ дунияда жалан да бир адам  
болушаллыкъды — деди ол сагъышлы болуп.
- Кимди ол? — деп ашыгъыулу сордум.
- Билмейме. Мен аны танымайма,— деди жилян.  
Мен ачыу этдим.
- Ол адамны манга тюшюмде къарт ыннам айтхан эди.  
Ол Айдан узакъ болмай Жер деген планетада жашайды деген  
эди.
- Да бу Жерди! — дедим мен.
- Алаймыды?! — деп сейирсинди жилян.— Сора бу  
Жерди. Мен а бу ариу ханслары болгъан къайсы планета  
болур деп тура эдим.
- Жилянны гитче кезчюклери жарыкъ болдула. Ол башын  
ёрге кетюрюп тегерегине къарады.
- Къайда табайым мен ол адамны? — деп термилди  
жилян.
- Атындамы билмейсе? — деп сордум мен.
- Атын къарт ыннам айтхан эди. Эсиме тюшюре  
турама... аты... аты Алдарбек деген эди.
- Тилим тутулуп, аузумдан сёзюм чыкъмай къалдым.
- Нек тынгылайса? — деп сорду жилян.— Аны жаша-  
гъан жерин да айтхан эди ыннам... Курнаят деген болур эди  
дейме. Аллай элни эшитгенмисе?
- Эшитгенме! — дедим.
- Кел сора. Мени ары теркирек жетдир. Бу малгъун эсин  
жыйгъынчы Алдарбекни тапсам, ол мени азапдан къутхар-  
лыкъды.
- Да Алдарбек менме. Курнаятда менден сора Алдарбек  
жокъду...
- Жилян тамаша болуп, кезюме къарап къалды. Сора ауур  
ахтынып айтды:
- Бизде, Чолпан жулдузда, ётюрюк айтхан бек уллу  
гюняхха саналады. Сизде уа...
- Оллаха-билляха-цилляха-гилляха, мен ётюрюк айт-  
майма! — деп, ант этдим.
- Ахшы, алай эсе, аны сынагъан кыйын туююлдю.  
Бусагъатда бу малгъунну сол кезюнден жилямукълары тама

турады. Дунияда ол жилиямуқъладан кючлю уу жокъду. Бар да, ууучунгу жилиямуқълагъа тут. Алдарбек эсенг, санга бир зат да боллукъ туююлдо. Алдарбек туююл эсенг а, жанып, урходук болуп кетериксе. Тюшюндюнгмю?

— Хоу, тюшюннгенме — деп, арсарсыз къара къушну аллына бардым. Башы бир жанына салынып, сол кезюнден жилиямуқълары саркъа тура эди. Бара барып ууучуму тамычылагъа тутдум. Жилиян битеу ёресине ёрге кетюрюлюп, манга къарап тура эди. Жилиямуқъладан ууучум толду.

— Алдарбек, жанынга къор болайым! — деп, къаты жилиямсырады жилиян.— Ууучунгда ууну бери жетдир.

Мен анга ууну алып келдим. Ол терк окъуна оны ичип къойду. Бир кесекден жилиян чулгъана барып, ариу къыз болуп аллыма сюелди. Жыякълары нюр жана эди. Мен ёмюрюмде аллай ариуну керген угъай, айтып да эшитмеген эдим.

— Алдарбек, жаным,— деп, Жаухар мени къучакълады.— Энтда да бир жумушуму эт. Бу малгъунну къанат тюклеринден бири акъды. Аны табаргъа керекди. Ол да жалан да сени къолунгдан келликди.

Акъ тюкню мен кёп изледим. Ол къушну онг къанатыны бек терен жеринде кёреем. Мен аны тартып юзгенде, къара къуш ачы къычырыкъ этди.

— Энди ёлдо,— деди Жаухар, къууанчы ичине сыйырмай.— Тюкню бери келтир.

Мен тюкню алып келип анга бердим.

— Алдарбек, бу тюк мени Чолпан жулдузгъа да жетдирликди, суйгеним Нюрбаланы да таш къуршоудан чыгъарлыкъды,— деди Жаухар къууанчын къайры сыйындырыргъа билмей.— Хайда, жаным, Алдарбек, сау къал. Санга этерик ахшылыгъым а жалан да бирди — ёмюрюнг узакъ боллукъду... Минг жылла бла!

Алай айтып, Жаухар кёкге учуп кетди.

Ма, мени кёп жашагъаным анданды.

## ШАЙТАНЛА АРАСЫНДА

Шайтанла энди къуругъандыла ансы, эртте заманлада кёп болуучу эдиле. Ала адамланы алдап болгъандыла. Акъылдан окъуна шашдырып тургъандыла. Ала бла мен да бир кере тюбешгенме. Аны юсюнден хапарымы да айтайым сизге.

Бюгюн кибик эсимдеди: Курнаятны баш жаны жилиян

жырмаз къалын агъач болуучу эди. Ары баргъан не да тас болуп кете эди, не да андан шайтанлы болуп чыгъа эди. Къысхасын айтханда, агъачны ичи шайтандан толу эди. Атлары айтылгъан батырла окъуна ары кирирге базынмай болгъандыла.

Бир жол манга Холам башында Усхур деген шахаргъа барыргъа тюшдю. Анда базук сындыручуланы битеукъыраллыкъ эришиулери бара эди. Пелуанла сындыралмагъан бугъа базукну сындырып, биринчи саугъаны мен алдым. Саугъа уа аллай саугъамы эди! Къуш къанатлы акъ ажир... Алтын жюгени бла! Анга да минип, Курнаятха къайтдым. Юйге келсем, атам да, анам да, къарындашларым да жияй тура эдиле. Мени ахым кетди.

— Не болгъанды сизге? — деп сордум.

— Отубуз ёчюлдю, эшигибиз жабылды! — дей, анам юсюме къапланды. — Шамсачыкъны шайтанла алдап алып кетгендиле.

— Къалай бла?!

— Итибиз бла ойнай, агъач къыйырына дери баргъанын кёрдюк. Андан сора думп болду да кетди.

— Итибиз а къайда?

— Агъачда юрюп айланады, Шамсаны излеп.

Ауузлугъун чайнай тургъан акъ ажириме секирип миндим. Битеу ахлуларым, жиягъанларын къоюп, манга къарадыла.

— Къайры ахшы жолгъаса? — диди анам, ёзенгиме жабышып.

— Шамсаны излерге.

— Угъай, угъай... бир отдан чыгып, экинчи отха секиргенлей болмайыкъ, — деп, анам жерге бауурланып жияды.

— Къой, Алдарбек. Сен агъачдан шайтанлы болуп чыкъсанг, биз ол ачуну кётюраллыкъ туююлбюз, — деп къошду атам да.

Болса да, мен ала айтханнга къарамадым. Ариу эгешчигиме асыры ачыу этгенден жюрегим турушунлай къызыл жинк болуп къалгъан эди.

Акъ ажирими жюгенин бошлагъанымлай, эки арт аягъыны юсюне чанчылды да, ракетача кёкге атылды. Асыры къаты желден кёзлерими ачалмадым, къулакъларым да бегитилдиле.

Бир заманда бийик къаяланы юслери бла жортуп



баргъанымы эследим да, атымы жүгенин тартдым. Төгерегиме къарадым. Курнаят кёрюнмей эди. Ёзенлени, тау сыртланы да къалын агъач басып эди. Не этерге билмей тургъанымлай, онг жанымда тик къаягъа ёрлеп бара тургъан бир уллу, къара жилияны кёрдюм. Бир кесекден а эки акъ къарылгъач учуп келдиле да, «жиляу-сыйыт» болуп, кеслерин жилиян таба атдыла. Къарасам, къая тырхыкда уя! Аны ичинде балачыкъ-ла! Жилиян а аланы ашаргъа бара! Жилиян аузун ачып, бойнун уягъа созгъанлай, мен садагъымы тартдым. Огъум бара барып, аны кёзюне чанчылды. Къара жилиян къаядан энишге тёнгереди. Эки акъ къарылгъач учуп келип, экиси эки умбашыма кьондула да, кёп жырладыла. Сора аладан бири, кесини жютю бурунчугъу бла къанат тубюн чучхуй кетип, бир тугюн юздю да, манга берди. Ол адам тилде манга былай айтды:

— Игилик игилик бла къайтарылады. Ма, бу туюню ал. Аны онг хуржунунгда жюрют. Санга керекли заманда кьолунг бла анга тие турсанг, дуняда сени бир жан да алдаяллыкъ туююлдо.

Алай айтып, эки къарылгъач да учуп уяларына кетдиле. Кюн да батып, кёз байлана башлагъан эди. Узакъда, агъач ичинде бир жашил талачыкъны эследим да, атымы башын ары бурдум. Талачыкъгъа терк жетдим. Атдан тюшюп, аны отларгъа ийдим да, кесим а жумушакъ кырдыкга сыртымдан тюшдюм. Бек арыгъан болур эдим... олсагъатдан окъуна кьалкып кьалдым.

Къулагъыма не эсе да бир кьобуз согъулгъан тауушла эшитилип, алай уяндым. Башымы кётюрюп къарасам, арлакъ-да отла жана, къазанла къайнай. Аланы төгерегинде жашла, кьызла аямай тепсейдиле. Бир мыйыкълы киши кьобуз согъады. Эки ариу жаш аны эки жанында олтурун, дауурбасланы дынгырдатадыла. Бу тийреде эл-журт кёрмегенем, была къайдан чыкъдыла деп тамашагъа къалып тургъанымлай, бухар бёрклю бир киши къатыма келди.

— Алдарбек сенмисе?! — деди ол сейирге къалып. — Мен а ингири бери бу акъ атлы кимди деп турама. Не ишанлап къарайса? Танаялмаймыса?

— Угъа-а-ай...

— Хы, мен анангы къарындашы Хабалайма.

Иги эслеп къарасам, кертиси бла окъуна Хабалай! Эсдебусда болмай тургъанлай анга тубегениме бек къууандым.

— Къайдан чыкъгъанса бери, Хабалай? Бу не тойду?

— Была чыганлыладыла. Тау артына кёчюп барадыла. Манга къысха жолну кёргюзт деп тилегендиле да, угъай дерге болмагъанма. Тамбла Теке ауушха дери ашырып, ызыма къайтырыкъма. Сен кесинг а не айланаса?

— Эгешчигими шайтанла алдап, къайры эсе да алып кетгендиле. Аны излей чыкъгъанма.

— Ай-хай-хай, не аман иш болгъанды! Бирге излейик. Бу чыганлылагъа да сорайыкъ, жолда-къолда сабий зат эслеген эселе.

Хабалай бла бирге той бола тургъан жерге бардым. Чыганлыла мени хурметли къонакъча кёрдюле. Бир ариу кюйюзню юсюне олтуртдула. Олсагъатдан аллыма жюз тюрлю аш салдыла. Мен алагъа тиймедим.

— Аша, аша! — деп ала къаты болдула.

— Эгешчигими тапхынчы мен аш ашаяллыкъ туююлме, — дедим. Чыганлыла не эсе да бир бири къулакъларына шыбырдашдыла. Хабалай келип, мени къатыма олтурду.

— Была бек къонакъбай адамладыла. Берген ашларын-дан къапмасанг, кёллерине тиериксе, — деди.

— Къабаллыкъ туююлме. Эгешчигими ачыуу тамагъымы буууп турады.

Биз Хабалай бла алай сёлеше тургъанлай, мени аллыма бир тиширыу келип сюелди. Мен аны ариулугъун айтып жетишдираллыкъ туююлме. Бетинде жулдузла жана эдиле! Алтын сыргалары умбашларына жете! Бели уа къумурсханы белича, инчгечик. Ахырысы къайда болгъанымы да унутуп, аузум ачылып къалдым. Ол да манга къарап къалды.

Бу къыз сени тепсерге чакъырады, — деди Хабалай манга. — Бармасанг, кёлюне тиерикди.

Жеримден учунуп турдум. Чыганлыла тегерек тохтап, ауяусуздан къарс уруп тебиредиле. Андан къызны да аллыма салып, исламейге чанчылдым! Санларым асыры женгил ойнагъандан къанатла битген сундум. Къыз да алай ариу тепсей эди!

Къызыу тепсей тургъанымлай эгешчигим «дыркъ» деп эсиме тюшдю. Санларым бошайдыла, иппирлерим салындыла.

— Не болду санга? — деп, хур къыз жилимсырап сорду.

— Эгешчигим... эгешчигими излерге керекме, — дедим мен. Бу кезиуде къайдан эсе да уку къычыргъанча бир эршши къычырыкъ эшитилди. Мен къркъунуп сагъайдым. Бирсиле уа къычырыкъ эшитилген жанына къууанчлы болуп къарадыла.

— Эгешчигинги тапхандыла! — деди Хабалай, мени къучакълап, — Кёремисе, была къаллай огъурлу адамладыла.

Кёп да турмай, къарангы агъачны ичинден бир къауум чыганлы чыкъды. Аланы бирини къойнунда мени эгешчигим — Шамсачыкъ!

— Алдарбек... Алдарбек... — деп, эгешчигим жилип, эки кьолун да манга созду. Къууннгандан не этерге билмей къалдым. Шамсачыкъ эки кьолу бла да бойнума чулгъанып, кёкюрегиме жабышды.

— Эгешчигинги сау-эсен табылгъаны ючюн жангыдан той этейик, ашайыкъ, ичейик, — деп, чыганлыла къууанч тыпырлы болдула. Мени жериме олтуртдула. Хабалай алгъыш этип, боза аякъланы алдырды. Мен аякъланы аузума жетдире баргъанлай, эгешчигим къулагъыма «ичме» деп шыбырдады. Хабалайны ачыуу чыкъды.

— Сабий къыз уллуланы къатында тынч олтуруп туругъа керекди, — деп эсгертди ол эгешчигиме. Нек эсе да, чыганлыла да тынгысыз болдула. Мени бла тепсеген ариу къыз а келе келип, Шамсачыкъны мени къатымдан алып кетерге умут этди. Аны мен да унамадым, эгешчигим кеси да унамады. Биягъы боза аякъланы аузума элтип башлагъанлай, Шамсачыкъ кьолчугъу бла быгъыныма тийди. Аны алай этгени мени сагъайтды. Акъ къарылгъач берген тюк эсиме тюшдю. Кьолуму хуржунума сугъуп, тюкню бери чыгъаргъанымлай, тегерегим къуйрукълу шайтанладан толду да къалды! Анамы къарындашы Хабалай а мюйюзлю шайтан болуп чыкъды. Мени бла тепсеген «хур» къызны уа соргъан иш да этмегиз. Аны жапысындан адам угъай, таш кьоркьур эди. Шайтанла ары-бери къачып, думп болдула. Отла да жокъ, къайнагъан къазанла да жокъ. Эгешчигим бла мен къалдыкъ. Аллыбызда дуня бла бир хылымылы кир затла...

Шамсачыкъны къойнума кысып, мен да къачар къайгъыгъа кирдим. Алай, къайры къачаргъа билмей эдим. Тегерегим къалын агъач, къарангы кече! Атым да къайда эсе да жокъ. Агъачдан чыгъаргъа жол излей, аман кюнюм башыма келди. Къарыууму тауусуп, амалсыз болуп тохтагъан кезиуюмде акъ ажирими кишнеген тауушун эшитдим. Асыры къууаннгандан арыгъанымы иш да унутдум. Атны тапдым. Ол терекге тагъылып тура эди.

Шабат кюнню эрттенлигинде эгешчигим бла бирге элибизге жетдим. Битеу курнаятчыла тышына чыгъып,

тамаша болдула. Ол кюнден тебиреп агъачларыбыздан, тауларыбыздан да шайтанла кьурудула. Бюгюн да, бюгече да ала мени кёрселе, ахлары кетеди. Акъ къарылгъачны къанат тюгю хуржунумда болгъанын ала биледиле. Аны ючюн сыгъадыла менден.

## ХАЙЫУАНЗАВР

Жаныуарла шёндю ууакъгъа айлангандыла ансы, эртте, мен жаш заманда, ала бек мазаллыла болуучу эдиле. Атларына да башха тюрлюрек айтыучек. Сёз ючюн, ийнеклеге — ийнекзаврала деучю эдик. Къоянлагъа — къоянзаврла, саруеклеге — саруекзаврла, эшеклеге — эшекзаврла, жилинлагъа — жилинзаврла...

Бизни акъбоюн деп ийнекзаврыбыз болуучу эди. Анам харип аны сауар ючюн къая башына чыгъыучу эди. Алайсыз ийнекзаврны эмчеклерине жеталмаучу эди. Бусагъатда бюрче деген затынг кёзге хазна кёрюннген да этмейди. Бурун заманда уа бюрчезаврла шёндю пилле тенгли болуучу эдиле. Аладан бири секире келип аркъанга къонса, сюрюшдюрген этиучю эди. Чум тыякъча узун ийнесин эки жауурунунгу ортасына чанчып, къанынгы ичип кетсе уа, жууулуп сыгъылгъан кисей жабыуча, чиммакъ болуп, кьууерилип къалыучу эдик.

Курнаятда бегирек да эшекзаврла кёп болуучу эдиле. Аладан бири бла агъачха барсакъ, юч-тёрт жылгъа жетерча отун алып келиучек. Не да тауукъ заврладан бирин сойсакъ, сау жылгъа этсиз болмаучек. Бусагъатдагъы тауукъла уа бир шаргъа да жетмей къаладыла.

Алай ол заманда адамлагъа кьоркьуу да уллу эди. Саруекзаврла, жилинзаврла, къапланзаврла кибики жаныуарла алларына тюбеген адамланы «хап» деп жутуп кьоюучу эдиле. Хайыуанзаврла деп аладан да озгъан бирле болуучу эдиле да, ала уа адам, жаныуар деп къарамай, алларына тюшгенни сибирип кетиучю эдиле.

Бир эрттенликде курнаятчыла жарыкъ кюн тийип тургъаннга уяндыкъ. Таула, сыртла, къаяла да алтын суу ичирилгенча жылтырай эдиле. Анам ийнекзаврны саууп бошап, челек бла сютюн юйге кийирди. Мен аны башында кёмюгюн ашап тебиредим. Бек сүйюучем жангы сауулгъан сютню кёмюгюн жаларгъа. Бир заманда тышы къарангы тартды. Юйдегиле къайгъылы болдула. Кюн тутулгъан сундукъ. Барыбыз да чабышып эшикге чыкъдыкъ. Ой, сени

жауунг да аллайны кёрсюн: Курнаятны чыгыш жанында кьоргъашинли къаяны башына хайыуанзавр келип! Кесини тау кибик уллу саны бла кюнню жарыгын тыйып, элге къарангы бет алдыргъан да ол эди. Халкъ жияу-сыйыт болду. Хар ким къачышып къая ырбынлагъа, дорбунлагъа, букъдула. Чычханзаврланы тешиклерине киргенле да бар эдиле. Адамла бла бирге ийнекзаврла, сарыуекзаврла, жиянзаврла да къачышдыла. Къачмай жалан да мен къалдым. Чычханзаврны тешигинден: «Алдарбек, бери кел!» — деп, атам гузаба этип кычырды. Алай мен тешикге кирмедим. Тюзюнлей кьоргъашинли къаягъа атландым.

Кертисин айтханда, хайыуанзавр бла демлешип, анга къарыу эталмазлыгъымы биле эдим. Алай халкъым ючюн мен бир заманда да бир затдан артха турмагъанма. Ёлсем ёлюрме, ёлмесем бир мадар этерме деген ниет бла Кьоргъашинли къаягъа ёрледим. Баргъанымда, хайыуанзавр жанындан да жатып, жукълап тура эди. Не эсе да, арып жукълап къалгъанды. Алай болмаса, Курнаятны эндиге дери сибирип бошарыкъ эди.

Жюрегим отча жанды. Алай не этерге уа билмейме. Этип не этерикме мен аны тырнагъы чакълы бир да жокъма. Турушумлай топ болуп атылсам да, эсине аллыкъ туююдю. Амалсыздан тегерегине айланама. Ёрге, энишге чабама. Бир заманда ол узун тартып хурулдады да, кёзлерин ачды. Мен таш артына букъдум. Аунай кетип, аякъларыны юсюне турду. Эмен тереклеча жыйырма бла жети аягъы бар эди. Къуйругъу уа асыры узундан кыйыры къайда эсе да кёрюннген да этмей эди. Къызыл тилин чыгъарып эринлерин жалай, Курнаятны башындан энишге къарады. Аузун кенгнге ачып, ичине хауа тартып башлады. Тегерек боран болду. Шууулдагъан жел бла бирге ташла, агъачла учуп келип, хайыуанзаврны аузуна ташайдыла. Ол аны жаратмады. Ачыуланып, ташланы, агъачланы да артха туюкюдю.

— Бу журтну адамы, жаныуары да къайры думп болгъанды?! — деп кызыды хайыуанзавр. (Ол заманда жаныуарла да адамлача сёлешиучю эдиле.) Мен чабып аны аллына бардым. Ол мени жутаргъа тебиреди.

— Тохта! — дедим мен анга.— Бу журтну адамы, жаныуары да ма ол анда терен кьолгъа букъгъандыла.

— Да сора мен аланы андан ичиме къалай тартайым? — деп адыргы этди хайыуанзавр.



— Да ол алай кыйын туююлдю... — дедим мен. — Былайдан ары секирсенг, аланы юслерине туюшуп кяаллыкьса.

— Хом, хом, чом!.. Ол зат мени акъылыма кяалай келмегенди? Бусагъат...

Алай айтып, хайыуанзавр Къоргъашинли кяаяны башындан энишге секирди. Ол туюнде ташлагъа тийип чачылды. Битеу Курнаят кюуанч тыфырлы болду. Адамла бичакъла алып, хайыуанзавр чачылгъан жерге жетдиле. Аны этинден кесип, ашап тебиредиле. Мен чабып жетгенде бирле кьуса,

бирле уа сылхыр болуп тура эдиле.

Хайыуанзаврны эти харам болгъанын билип, адамла юйлерине къайтдыла.

Бусагъатда биреу биреуге аман айтама десе: «Сен хайыуан эт ашагъын»,— дейдиле. Билемисиз, ол сёз ма ол заманладан къалгъанды.

### «ЖАХАНИМ ТАШЫ»

Эртте заманлада Курнаятны ёрге жанында адам сыфатлы бир къара таш болгъанды. Аны кесине да «Жаханым ташы» дегендиле. Бу ташны юсюнден асыры кёп таурух айтылгъандан, адмланы къулакълары окъуна чуюлдегендиле. Таурухла да алай бош таурухла туююл эдиле. Бири биринден сейирлик, бири биринден тамаша! Барындан да сейирлиги уа неди дегенде, ташны къатына баргъан адам, не да мал болсун, олсагъат думп болуп къалгъандыла. Ол себепден, «Жаханым ташына» жанларгъа киши да базынмагъанды.

Ёсюп, хайт деген жаш болгъанымдан сора, барып, ол ташны, не зат эсе да кёрюрге таукел болдум.

«Жаханым ташына» атланнганымы билгенлеринде, атам-анам да, битеу жууукъларыбыз да, аллыма тизилип, чалман болуп къалдыла.

— Сен жанынгданмы тойгъанса! Аны къатына баргъан адам угъай, башы бла учуп баргъан чыпчыкъ окъуна сау къалмайды,— дегенни айтып, барысы да оу-шау этдиле. Аланы жабыларына курнаятчыла жыйылдыла. Уллусу, гитчеси да, бир болуп, мени «Жаханым ташына» жибермезге кюрешдиле.

Кеси адамларымы хахайларына, къалгъанланы тилегенлерине да къулакъ салмай, «Жаханым ташына» жол тартдым. Белимде къамамдан сора уа зат да жокъ.

«Жаханым ташны» тегерегинде къалын чырпыла бла чыгъанала ёсгендиле. Былайгъа минг жылла бла адам аягъы басмагъаны билинип тура эди. Кенгирекде тохтадым да, не бар, не жокъ деген хыйсап бла, тегерекге къарадым, къулакъ салып тынгыладым. Жукъ кёрмедим, бир тюрюл таууш да эшитмедим... Андан ары бардым. Чырпыла бла чыгъаналагъа жетдим. Ала уа асыры къалындан, баралмай тохтапкъалдым. Сора къамам бла жол сала башладым. Чыгъаналагъа къолларымы тырнатып, юсюмде кийимлерими да жыртдырып, бек къыйналдым. Болса да ызыма уа къайтмадым.

Бара кетгенде уа, жауунг да аллайны кёрсюн: адам, мал суюкледен атлап къарыу жокъ. Амалсыз болуп тохтадым. Къарасам, сол жанымда чыгъанала ичинде — бир жангыз гюлчюк! Ол кесини къызыл чапыракълары бла манга узалгъанча кёрюндю. Чыгъаналаны къыра кетип, анга жетдим. Ол а манга шыбырдап, адамча сёлеше башлады. Мен асыры сейир этгенден, артыма ауаргъа аздан къалдым.

— Алдарбек, жанынга къор болайым,— деди ол манга назик ауазчыгъы бла.— Мени къутхараллыкъ жалан да сенсе! Болуш манга. Мен а кыйынынгы унутмам.

— Сен кимсе? — деп сордум, сейирден ичим улуй.

— Мен бу «Жаханым ташны» ауанасыма.

— Ауанасымы дейсе?.. Сора мени уа къайдан таныйса?

— Жер башында бир затдан да къоркъа билмеген, батыр жүреккли адам туумай къалмазын мен биле эдим. Аллай адам туугъан кюн мен чагъаргъа керек эдим. Алайды да, мени чакъгъан кюнюм бла сени туугъан кюнюнг бир болгъандыла. Атынгы уа манга акъ жин келип, айтып кетгенди. Сени андан бери сакълайма...

— Да сора бу «Жаханым ташы» дегенлери не затды да?

— Шёндю аны айта туургъа заман жокъду. Жетмиш жети башлы сарыуек бусагъатчыкъда жукълап турады. Бу ташны сакълагъан да олду. Сен аны жоялсанг, мени да къутхараллыкъса. Жоялмасанг а мен ёмюрден ахыргъа таш кепге киргенлей къаллыкъма.

Бу кезиуде бир къаты шууулдагъан таууш эшитилди.

— Оу кюнюм, сарыуек уяна турады. Бусагъат сени адам болгъанынги билип къоярыкъды. Мени бир чапрагъымы юз да тил тубюнгде букъдур,— деди гюлчюк, жилярыгъы келе.

Мен ол айтханча этдим.

— Сарыуекни хар башы сени жутаргъа кюреширикди. Алай сен кесинги жалан да багъыр такъыялы башына жутдур.

— Нек? — дедим мен, бир кесек къоркъгъанчыкъ да эте.— Мен кесими анга жутдура турмай, сарыуекни ёлтюрюп къойсам а?

— Ол зат бир кишини да къолундан келлик туйюлдю. Сени багъыр такъыялы баш жутса, аны къарнында менича ёсген гюлно кёрлюксе. Алай аны чапыракълары думкъарадыла. Сен аны юзалсанг, сарыуек да ол заманда ёллюкдю.

— Да ол мени чайнап жутса, менден не къаллыкъды?

— Чайнап башхалары жутадыла. Такъыябаш а чайнамай жутады. Аны тишлери жокъду. Ол сени жутхандан сора, чапыракъчыкъны тил тюбюнгден чыгъарырса. Ол а чыракъча жарытыр, къара чапракълы гюлчюкню табаргъа болушур...

Гюл айтырын айтып бошагъынчы, «Жаханым ташны» тюбюнден жетмиш жети саруек баш, ёрге кётюрюлюп, ауузларындан от чачыла, тегерекни ийисгедиле. Сора аладан бири манга узалды. Мен андан бир жанына секирдим. Бирсилери кезиу-кезиу манга чаба башладыла. Мен, ары-бери секире, кесими аланы бирине да тутдурмадым. Ала мени ортагъа алдыла. Алайлай, къыйырда такъыясы болгъан башны шарт эследим. Ол мени, маракону къапханча, аузуна къабып, жутуп ийди. Мен а бир багушлу жерге барып, тыгъылдым. Солургъа да онг болмай къалды.

Тил тюбюмден гюл чапракъны чыгъарып, къолума алгъанлай, ол чыракъча жанып, саруекни ичин жарытды. Асыры къызыудан бла ийисден, башым тегерек айланып, эсим азаргъа аздан къалдым. Болса да, битеу кючюмю салып, къара чапыракълы гюлню изледим. Излей кетдим да, тапдым! Бара-барып аны бери тартханымлай, жер тепгенча болду. Алай гюлню уа къолумдан ычхындырмадым. Бар кючюмю салып, аны экинчи кере тартханымлай а, ол, юзюлюп, къолума келди. Саруекни ичи тенгиз толкъунча къайнады. Бир кесекден шошайды. Сууукъ болуп тебиреди. Қъамамы къынындан чыгъардым да, саруекни къарнын жарып, андан алай чыкъдым. Мен чыкъгъанда, тышында къарангы болуп, кёкде жулдузла жилтирей тура эдиле.

— Алдарбек, къолунгда гюлню къара чапыракъларын юз да ташны юсюне ат! — деди къызыл гюл. Мен ол айтханча этдим. Алайлай, таш тютюн этип жанды да, бир кесекден топ атылгъанча атылды. Асыры къаты атылгъандан, таула окъуна гюрюлдедиле. Таш ары-бери чачылгъанда уа — ариулугъу кёзню къамата бир хур къыз манга ышара къарады.

— Сен кимсе? — деп сордум анга.

— Кёкде алты жулдузну кёремисе? — деди ол, бармакъчыгъын кёкге буруп. — Ала алты угъай, жети болургъа керекдиле. Биз жети эгеч эдик. Алай мени Ибилис, урлап кетип, жерге келтирип, таш этип къойгъан эди. Энди уа мен жериме къайтыргъа керекме. Эгечлерим да къууанырла. Сен а жигит жаш, сау бол! Жашагъан ёмюрюнгде къыйынлыкъгъа



тюбесенг, бизге, Жетегейлеге къарай тур. Биз сени не палахдан да сакъларбыз.

Алай айтып, жулдуз къыз учуп кетди. Ызындан кёкге къарагъанлай къалдым. Бир кесекден а алты жулдузгъа жетинчиси кёшулгъанын да кёрдюм. Энди жетиси да бир алаMAT жарыкъ жана эдиле.

Мен да ызыма къайтдым. Курнаятчыла, тышына жайылып, къайгъыгъа къалып тура эдиле. Мени сау-эсен къайтханыма къуандыла.

— Алдарбек, ол атылгъан не зат эди? — деп сордула.

— «Жаханым ташы», — дедим мен. Ала уа, айтханыма ийнанмай, бир бирлери бла къуш-муш эте, юйлерине кетдиле.

Эртденликде, барып, «Жаханым ташны» жокъ болгъанын кёргенде уа, манга махтау салдыла.

## ОБУР

Бу иш бек эртде Курнаятда болгъанды. Аны бир къауум затларын унутхан окъуна этгенме. Болса да эсимде къалгъанларын айтайым...

Ол заманд манга он юч жыл толгъан эди.

Бир жол анамы кичи эгечини Балбет деген бир ариу къызчыгъы кюндюзгю кюнде, ойнаргъа деп юйлеринден тышына чыкыгъанлай, думп болуп кетди. Курнаятчыла уллу къайгъыгъа къалдыла. Къарт да, жаш да таулагъа, тюзлеге жайылып, ариу Балбетчикни изледик. Сау ыйыкъ изледик... ай изледик... жыл изледик — табалмадыкъ. Барыбыз да ачыу этдик. Анасыны уа ичи асыры кюйгенден, чачы чиммакъ болуп къалды.

Мени Хайдарукъ деп бир антлы тенгим болуучу эди. Халкъ тохтагъанда да, ол тохтамай, тас болгъан къызчыкъны излегеңлей турду. Аны адети алай болуучу эди: элибизде бир зат тас болса, аны тапхынчы тыйылмаучу эди. Таулада, агъачлада ажашхан мал болса да ол табыучу эди. Анга болушлукъ этген Салпыкъулакъ ити эди. Къайры чыкъса да аны биргесине алып чыгыучу эди. Ол итни юсюнден адамланы ауузларында кёп тюрю сыйыр хапрала да жюрюй эдиле. «Салпыкъулакъ жерде ийислени угъай, жулдузланы ийислерин окъуна сезеди», дегенле да бар эдиле. Тап алай окъуна эсе да, Хайдарукъ Балбетчикни табар деп ышанган адам жокъ эди. Мен да ийнанмай эдим къызчыкъ табылып деп.

Туманлы кюнлени биринде чабакъ тутаргъа эсиме тюшюп, Черекге бардым. Къарасам суу бойнунда Хайдарукъ айлана тура эди. Ити уа ары бла бери чабып, таш ырбынланы ийисгей эди. Бир бирледе башын ёрге тутуп, кёкде учуп айланган кёгюрчюнлеге къадалып юре эде.

— Салам алейкум, Хайдарукъ! — дедим, тенгими къолун тутуп.

— Алейкум салам,— деди ол мудах халда.

— Сен энтда да Балбетни излей болурса!

— Хоу.

— Бош кюрешесе,— дедим ачыкъдан. Хайдарукъ башын энишге ийип, ауур кючсюндю.

— Сен да алаймы айтаса,— деди ол, жанына тийгеними сездирип.

— Да кесинг сагъыш эт: Балбет тас болгъанлы эки жыл озуп барады. Ол сау болса, андан бери аны бир тауушу эшитилир эди.

— Балбет сауду! — деди тенгим.— Ол сау болмаса мен аны излеген да этмез эдим.

— Къалай сауду! Сен аны къайдан билесе? Кёргенми этгенсе?

Бу заманда Салпыкъулакъ бизни къатыбызгъа келди да, не хапар айтасыз дегенча, туюбюзден ёрге къарады.

— Аны сау болгъанын манга ма бу билдирип турады,— деп Хайдарукъ итини башындан сылады. Сора хуржунундан бир быстырчыкъны чыгъарды да аны итине ийисгетип: «Бар, изле!» — деди. Ол алай айтханлай, Салпыкъулакъ бурнун бирде жерге тирей, бирде кёкге чюелте, бизден кери кетди.

— Бу Балбетчикни жыйрыкъчыгъыды,— деди Хайдарукъ къолунда быстырны мени кёз аллыма тутуп.— Анасындан алгъанма. Ол манга ийнаналды. Андан башха, бу элде, жангыз биригиз ийнанмайсыз мен Балбетчикни табарыгъыма.

— Тохта, сен керти да кёлюнг бламы ийнанаса аны табарыгъынгга?!

— Ийнанам, Алдарбек. Билемисе, адам ёлсе, аны ийиси эки жыйырма кюнден сора жокъ болуп кетеди. Балбетчикни ийиси уа турады. Салпыкъулакъ аны сезеди. Аны ийиси бла ол элибизни ичин къыдырады. Къайда эсе да къызчыкъ узакъ кетмегенди. Ол мындады... Элде...

Мен тенгими шашып тургъаннга ушатдым. Алай аны толу ышануулукъ бла айтханы мени тамашагъа къалдырды. Биз

алай сѐлеше тургъунчу бир талай кѣгюрчюн учуп келип, черекни ары жанында жалпакъ ташны юсюне кѣондула. Салпыкзулакъ мыллыгын суугъа атып, алагъа чапды. Кѣгюрчюнле учуп кетдиле.

— Сени итинг кѣанатлыланы кѣрсе кѣозулгъан эте болур дейме. Биягъында кѣарылгъачлагъа юрген эди, энди уа — кѣгюрчюнлеге,— дедим мен.

— Ким биледи. Алгъын аллай кѣылыгъы болмаучу эди. Балбетчик тас болгъанлы этип башлагъанды былай,— деп тюшондюрдю манга Хайдарукъ.

Ит бизни кѣатыбызгъа кѣайтып келди да, кѣкге кѣарап улуду. Аны улугъанында не эсе да бир кѣудретли жашырынлыкъ бар эди. Алай ол жашырынлыкъны ангыларгъа мени акъылым да, сезимим да жетишмедиле. Мен жалан да сейир этиу бла чеклендим.

— Сен тюш кѣрюучюмюсе? — деп сорду тенгим манга.

— Кѣрюучюме... Алай аз кѣрюучюме ансы,— дедим.

— Тюшонге ийнанган а этемисе?

— Билмейме тейри... Мен аны юсюнден сагъыш этмегенме. Тюшню мен жубанч зат сунама.

— Жангылгъан этесе,— деди Хайдарукъ,— тюш жубанч тѣююдю. Ол Тейри кюзгюдю. Ол кюзгюге адам жалан да тюшонде кѣараргъа боллукъду...

Ол кюн чабакъ да тутмадым. Хайдарукъну хапарлары мени хайран этдиле. Ингир алада юйге кѣайтып келе, бир акъ кѣгюрчюнчюк учуп келип, умбашыма кѣонду. Кѣулагъыма «Кѣо-кѣо-кѣу-кѣу...» деп, бир затла шыбырдады да, учуп кетди. Мен сейир-тамашагъа кѣалдым. Аны ызындан кѣкге кѣарап тургъанымлай, элни огъары жанындан бир кѣаугъа эшитилди. Итле да аяусуз юрюп, адамла да жабы-хахай этдиле. Не болгъан болур деп, ары кѣууулдум.

— Айыу, айыу!..— деген кѣычырыкъла эшитдим. Кѣарасам бир уллу, кѣонгур айыу зымпыйып агъачха кѣутулуп бара эди, итле да ызындан болуп.

— Бу жолгъа дери элибизге айыу кирип бир да кѣрмегенбиз... Эшитген окъуна этмегенбиз,— деп, мингжылыкъ кѣартла сейир этдиле.

— Ажашып айланган айыу болур,— дедим мен.

— Айыу ажашмаучуду, Алдарбек,— дедиле кѣартла.

Эл сюрюу кютюуден кѣайтды. Хар кимни малы арбазына жыйышды. Алай сюрюучюбюз кѣайтмай кѣалды. Жумушу

болуп, агъачда тыйылгъан болур деп, кече къарангыгъа дери сакъладыкъ. Алай Чорттай келмеди. Жамауат къаугъалы болду.

Кёзню кёзге урса да кёрмезча къарангы тюшдю. Уллу жауун да жауду. Анга да къарамай курнайтчыла Чорттайны излерге жайылдыла. Алагъа мен да къошулдум. Салпыкъулакъ ити бла Хайдарукъ да биргебизге тебиреди.

Чорттайны кече узуну изледик. Танг белги бере башлагъанда, Хайдарукъну Салпыкъулакъ ити юрюп, къалын чырпыланы ичине ташайды. Биз да аны ызындан къууулдукъ. Эсибизде-бусубузда болмай тургъанлай, къалын юлкулени арасындан бир уллу, къонгур айыу эки арт аягына сюелип, аллыбызгъа чыкъды. Къоркъгъан да эте, сейирге къалдыкъ. Тюнене ингирде элге кирген айыу ол эди. Хайдарукъну ити кесин аны юсюне атды. Болса да къоркъуп къатына жууукъ баралмады. Бир къауумла къауалларын айыугъа бурдула.

— Атдырмагъыз! — деп къычырды алагъа Хайдарукъ. — Кёрмеймисиз, ол бизге чапмайды. Кеси да къарт айыуду. Не эсе да бир жунчугъан халы барды.

— Бир жунчугъан жери жокъду. Мен зат ангылай эсем, бу адам ашаучу айыуду. Чорттайны жойгъан да буду! — деп, жыйын башчыбыз Къабанукъ ушкогун атдырды. Окъ айыуну къулагъына тийип, жартысын юздю. Айыу адамча сынсый, чырпыла ичине ташайып, думп болуп кетди. Хайдарукъну ити да «чанк-чанк...» эте, аны ызындан болду.

— Ушкокну атдыргъанынгы терс этдинг, — деди Хайдарукъ Къабанукъгъа.

— Хы, сора ол, энтда да бирибизни кюркесине алып кетгинчи къарап туругъамы керек эдик?! — деди Къабанукъ, къалын къашларын туйюп.

— Мен ангылагъандан аны бизге заран этерча халы жокъ эди. Къалай эсе да, ол бизден болушлукъ излегенча кёрюннген эди манга, — деп ахтынды Хайдарукъ. Бир кесекден Салпыкъулакъ къайтып келди. Биз аны аузунда айыуну юзюлген къулагъын кёрюп, сейирге къалдыкъ. Ол келе келип, къулакъны Хайдарукъну аллына атды да, сабий жилягъанча улуду. Хайдарукъ къулакъны жерден ёрге алды да кёп къарады. Сора къол жаулугъуна чёргеп, хуржунуна салды.

— Шишлик этипми ашарыкъса? — деп, Къабанукъ харх кюлдю. Аны алай этгени Хайдарукъгъа ачыу тийди. Ол артха бурулуп кетди. Мен да аны ызындан тебиредим.

— Қабанукъ сер адамды. Аны айтханын сансыз этип кьойсанг да боллукъ эди,— дедим тенгеме.

Тюшге дери агъачны ичин кыдырып, ызыбызгъа айландыкъ. Жолда, элге кьайтып келе, шуехум манга былай айтды:

— Алдарбек, мен бир зат сезгенме. Алай аны не болгъанын шендю санга билдираллыкъ туююлме.

— Айт да кьой! — деп кысыдым мен. Тенгим унамады: «эки, юч кюн тѣз» — деп кьойду.

Биз элге жетгенлей, Чорттайны къарт къатыны жилямсырап аллыбызгъа чыкъды.

— Табалмадыгъызмы? — деп сорду ол.

— Кьоркъма, Асай, эринг табыллыкъды,— деди Хайдарукъ анга. Тенгими алай ышаныулу айтханына мен тамаша болдум.

Юйюбюзге бек арып жетдим. Чорттайны табалмай кьайтханыбызгъа атам бла анам бушуу-бушман болдула. Балбетчикни да эслерине тюшюрюп, уллу жарсыдыла.

Мен аш ашап, аякъларымы да жуууп, жериме жатдым. Башым жастыкьгъа тийгенлей жукълап кьалдым. Уянганым да кюн тийип тура эди. Туруп, бет, кьол да жуууп, кесими жыйышдыра тургъанлай, Хайдарукъну атасы Къаратау келди.

— Алдарбек, сен бизни жашны кѣрмегенмисе,— деп сорду ол.

— Да тюнене агъачдан бирге кьайтхан эдик, андан сора кѣрмегенме.

— Бюгече, кече ортасы бола, Салпыкзулакны да биргесине алып, юйден чыгып кетген эди терк окъуна кьайтыргъа айтып. Не болгъан эсе да билмейме, келмей кьалгъанды.

— Хо бир да? Биягъы Чорттайны излерге кетип, кьайталмай иш тура болурму? — дедим мен, ичими кьоркьуу алып. Кьоркьгъанымы анга билдирмедим.

— Айхай терк кьайтыргъа айтхан эди... Башхаладан да бир сурашдырып кѣрейим,— деп, Къаратау кетип тебиреди.

— Тохта, мен да сени бла барама,— деп, анга кьошулдум. Бичен ишни кезиюу болгъаны себепли, элде къартла бла сабийле болмаса хазна адам да жокъ эди.

Биз орта орам бла ёрге кетдик. Бир кесекден эки жашчыкъ аллыбызгъа чабып чыкъдыла да:

— Анда, Шыбыртны дорбунуну къатында, Хайдарукъну



Салпыкзулакъ ити ёлюп турады,— дедиле. Къаратау да, мен да ары кзууулдукъ. Барсакъ, кертиси бла окбуна, Салпыкзулакъ, бир къара ташны жанында жерге сойланып, ёлюп тура эди. Аузундан да кёмюклери тегюлюп.

— Бу бошдан туююлдо. Хайдарукъгъа бир палах болгъанды,— деди Къаратау, башын ауур чайкбай. Экибиз да не этерге билмей апчып къалдыкъ.

— Мен ангылагъанлыкъдан ит уулу зат ашап ёлгенди,— деди Къаратау.

— Къайдан билесе?

— Аузундан кёмюклери келгенден. Уу ашагъан жаныуар алай ёлючюдо.

— Да мынга ким уу берлик эди? — дедим мен, къайгъылы болуп.

— Келчи, дорбунунда эсе, Шыбыртха сорайыкъ. Ким биледи ол Хайдарукъну керген эсе уа,— деди Къаратау.

Экибиз да Шыбыртны дорбунуна бардыкъ. Хапарын айтып эшитген болмаса, мен аны таныгъан да этмей эдим.

Юйсюз, жерсиз жангыз кеси дорбуннга сугъулуп жашагъан биреуленди. Адамлагъа къошулмайды. Кече болмаса, кюндюз дорбундан чыкъмаучуду дейдиле.

Биз дорбунну аллына жетгенибизлей, къайдан чыкъды эсе да биягъы акъ кёгюрчюн учуп келип умбашыма къонду. Къулагъыма бир затла шыбырдап учуп кетди. «Арабий, бу къуру да былай нек этеди манга?» — деп, хайран болдум. Аны алай этгени Къаратауну да сейирсиндирди. Биз Шыбыртха тышындан сёлешдик. Дорбунну ичинден, къарт киштик мурулдагъанча таууш эшитилди.

— Юйюндеди, — деди Къаратау. Кёп да турмай, юсюнде сакгел-сакгел кийимлери бла дорбундан бир къарасакъал киши чыкъды.

— Татлы жукълап тура эдим... Не керекди сизге? — деди ол, эки къолу бла да таякъгъа таянып.

— Мени жашым Хайдарукъ ити бла бирге эл ичине чыгъып кетген эди да, юйге келмей къалгъанды. Ити алайда, ол къара ташны къатында ёлюп турады. Баям, ол бу тийреледе болгъанды. Сен аны кёрген иш этген болурмуса деп сора келгенек, — деди Къаратау.

— Угъай, мен кишини да кёрмегенме. Итни да кёрмегенме, — деп Шыбырт дорбуннга кирип кетди.

— Бу манга ётюрюк айтханча кёрюндю, — дедим мен Къаратаугъа.

— Ётюрюк, керти айта эсе д анга не этериксе, жарты адамгъа, — деди ол.

Къаратау да, мен да Хайдарукъну сау кюн изледик, тапмадыкъ. Адамла ингирде элге жыйышып Хайдарукъну хапарын эшитгенде къаугъагъа къалдыла. Барысы да къонгур айыуну терследиле. Тамбладан кеч къалмай ол айыуну табып къурутургъа керекди деп тохташдырдыла. Антлы тенгими тас болгъаны мени бек жарсытды. Кече узуну жукълаялмадым. Бирде кёзюме къонгур айыу кёрюнсе, бирде уа Шыбыртны къарелдиси кёрюне эди. Бирде уа акъ кёгюрчюнню шыбырдагъаны къулагъыма эшитиле эди.

Кечени бир заманында, жукълай баргъанымлай, къулагъыма бёрю улугъан таууш эшитилди. Кёзлерими ачып, сагъайып тынгыладым. Итле да юрюп тебиредиле. Атам бла анам да тынгысыз болуп уяндыла. Биз тышына чыкъдыкъ. Кече жарыкъ эди. Къарасакъ юйюбюзню артында сырт башында бир кёк бёрю бойнун да кёкге созуп улуй тура эди.

Битеу эл аягъы юсюне болду. Анда, мында ушкокла атылдыла. Бёрю къачып кетди.

Ойге келип, тёшегиме жатдым. Жарты-къурту жукълай баргъанымлай, «Доп» деп юсюме бир ауур зат тышдю. Ол сагъатдан сингирлерим тартылып, санларым къурушдула. Бастырыкыгъаным билдим. Алгъын да бастырыгъа, бастырыгъа туруучем, алай бу жолча къаты бир заманда да бастырыкымагъан эдим. Онгсуз болдум, ёлурге аздан къалдым. Аягъымы, кёолуму кымылдаталмадым. Хар затым да таш болуп къалгъанча эди. Сыгъына кетип, кючден бла бутдан жайыкъдым. Ожакъдан ёрге не эсе да бир ауана сыпдырылып кетгенча кёрюндю кёзюме. Бирси отоудан анам чыкъды да:

— Алдарбек, жаным, нек тынгысызса, ынчагъанынг манга да эшитилди да, — деди къайгъы этип.

— Жарсыма... Бош, бастырыкыгъан кибик этгенме, — дедим мен. Анам манга ариу да айта, башымдан да сылап, кесини отоуна кетди. Мен а жангыдан жукъладым. Жукълай баргъанлай тыш кёрдюм.

Тюшюмде чабакъ тутаргъа баргъанча болдум. Мен суу жагъагъа жетгенимлей, аллымдан Хайдарукъ чыкъды, юсюнде да бёрю териси бла.

«Хайдарукъ, биз сени излеп айланабыз. Къайда тас болгъанса?!» — деп сордум. Ол юсюнде бёрю терини тешерге кюрешди, алай тешалмады.

«Алдарбек, мен палахха къалып айланама. Сен къутхармасанг, мени бир киши да къутхараллыкъ туююдю» — деди Хайдарукъ, кёзлеринден жилямукълары келип.

«Жиляма, шуёхум. Айт не керек эсе да. Жаным сау къадарда мен санга болушурма» — дедим.

«Элибизде обур барды. Ол да кимди десенг — Шыбырт. Бар палахны этип айланган олду. Мени юсюмде бу терини кёремисе? Мени бёрю сыфатха кийирген да олду. Бюгече сизни юйню артында — сырт башында улугъан бёрю мен эдим. Сен къалай да этип Шыбыртны сол кёзюн чучхургъа керексе. Аны бар кючу сол кёзюндеди. Аны сууундан мени онг кёзюме жетдирсенг, мен кеси кебиме кирликме. Тамбла кече сен мени биягъы сырт башында табарса...

Билмей тургъанлай, ким эсе да жиягъыма ургъанча болдум. Элгенип уяндым. Кёрген тюшюм мени уллу сейирге къалдырды.

Тышында танг энди атып тебреген эди. Мен терк окьуна кийиндим. Бирси отоудан анам чыкьды.

— Алдарбек, былай эртте кьайры кьуралгьанса? — деп сорду.

— Жумуш барды! — деп, юйден терк чыкьдым. Тюзюнлей Шыбыртны дорбунуна жол тартдым. Ары жетерге онбеш атлам бла эки кьарыш кьалгьанлай, кьамамы кьынындан чыгьарып кьолума алдым. Шыбырт алыкьа жукьлап болургьа керекди. Кесими билдирмей дорбуннга ташайып, ол начасны сол кёзюн чыгьарып алыргьа керекме. Мен аны эталмасам, тенгим ёмюрден ахыргьа бёрю сыфатда кьаллыкьды... Дорбуннга кире баргьанымлай, санларым кьурушдула. Жеримден тебалмай кьалдым. Дорбунну теренинде Шыбыртны харх кюлгени эшитилди.

— Нек тирелип кьалдынг босагьа юсюнде, батыр Алдарбек? Кел бери, хайырсыз. Келалмаймыса?.. Ха-ха-ха... Сора сен мени кёзюю кьалай чыгьарлыкьса, жерингден тебалмай кьалгьан эсенг? Хайдарукь шуёхунга кьалайлыкь бла болушаллыкьса? Ха-ха-ха... Тюшюнгде тенгинге болушургьа айтханса. Тюшюнгю уа узакьгьа бардырмагьанем. Жиягьыннга жетдирип уятхан эдим. Ха-ха-ха... Аны аллында уа богьурдагьынгдан басханем... Ананг келип кьалгьан эди ансы бууарлыкь эдим. Мени ызымдан ким тюшсе да ол игиликге тюбемейди. Хайдарукь Салпыкьулакь ити бла мени ызымы ызлап тебреген эди да, ма, кёресе бёрю болуп таулада улуп айланады. Салпыкьулагьы да ол дуниягьа кетгенди. Сен а... ха-ха-ха... Кьара киштик бол!

Ол алай айтханлай, кьара киштик болдум да кьалдым.

«Мяу-мяу...» эте, дорбундан чыкьдым. Тышында кюн тийип, адамла жумушларын эте айлана эдиле. Мен тюзюнлей юйюбюзге келдим. Акьылым башымдады, алай сёлешалгьан а эталмадым. Атам бла анам, эгечим да мени излеп, арбазда кьайгьылы болуп тургьанларын кёрдюм. Мен акьырын барып, анамы тюбюнден ёрге кьарап, аркьамы аны аякьларына ышыдым. Ол манга да эс бурмады. «Мени Алдарбегим, кьайры гунч болуп кетди мени алтын балам!..» деп жилиамсырай эди. «Алдарбек менме» деп айтыргьа кюреше эдим, алай тилим «мяу-мяу...» дегенден башха затха бурулмай эди.

Эгешчигим да анама кьошулуп, кёз суу эте эди. Атам а ачууланып, тегерегин ашай эди. Мени ючюн быллай бир неге гузаба этесиз. Мен аллыгьызда турама, кёрмеймисиз дегенча,

атамы къатына барып, кесими аны аякъларына ышыдым.

— Кет, бу кичиу киштик бери къайдан чыкъгъанды? — деп, ол мени табаны бла уруп ийди. Мен бияры чартладым. Иегилерим ууалыпмы къалдыла дегенча болдум. Къачып барып, юй артына букъдум.

Тюшге жууукъ бизни юйге адамла кѣпден кѣп жыйыла тебредиле. Ингир алагъа уа Алдарбек тас болгъанды деген хапар битеу Курнаятха жайылды. Мени излей, адамла тѣгерекге жайылдыла. Мен бек ач болгъанем. Иелери тышында айланган юйлеге кирип, сют башдан да, бишген этледен да къарнымы тойдурдум. Бир аман гатча итле ызымдан болдула. Хунала башлары бла секире, аладан да кючден къутулдум.

Кеси юйюбюзге келдим. Жан да жокъ эди. Халжарыбызгъа кирип, аямай жилядым. Жилямай не этерлигем — киштик болуп, итле къуууп айлансала!

Къалай да этип, бу палахдан къутулургъа керек эди. Хайдарукъ тюшюмде айтханла уа эсимде эдиле. Халжарыбыздан чыкъдым да, ташла араларына бугъуна, Шыбыртны дорбунуна бардым. Ол тышында ташха да олтуруп, мени излеп айланган адамланы туураларындан къарап, сакъал тюбюнден кюле тура эди. Дорбунну арт жаны жилин жырмач чырпы эди. Мен жашыртын ары ташайдым. Чырпыла арасы бла сыпдырыла, сыгъына Шыбыртха жууукълашдым. Ол искилтин болуп, олтургъан жеринден турду. Тѣгерегин ийисгеди.

— А-а, къалайда эсенг да, былайда айланаса, Алдарбек... Бусагъат мен сени артал да айланмазча этейим, — деди да, къолунда тыягъын алгъа чюелтди.

Терк мадар этмесем бютюн да уллу палахха къаллыгъымы сездим. Битеу кючюмю жыйышдырып, чырпыла ичинден Шыбыртны юсюне сюлесинча секирдим. Ол асыры апчыгъандан къынгкъ эталмай къалды. Мен эрлай, ал аягъым бла аны сол кѣзюн чучхудум. Обур къаргъача къаркъылдап, ачы жабы этди. Аны кѣз суундан кеси кѣзюме жакъдым. Олсагъатдан киштик сифатдан чыгъып, кеси сифатыма келдим. Шыбырт дорбунуна къачды. Мен да аны ызындан болдум. Сермеп жагъасындан тутдум.

— Алдарбек, сен мени хорладынг. Тилейме, жанымы сау къой, — деп жалынды ол.

— Саулай къалсанг сен адамлагъа энтда да кѣп хата этериксе, — дедим мен.

— Энди мен кишиге да хата эталлыкъ туююлме. Кючюм

кетгенди. Битеу хыйлачылыгъым сол кёзюмде эди да, аны жилтинин ёчюрдюнг,— деди Шыбырт жилияп.

Бу заманда тышында бёрю улугъаны эшитилди.

— Шуёхунг Хайдарукъ да келди. Бар да мени кёз сууумдан аны онг кёзюне да жакъ,— деди обур. Шыбыртны кёз суууна бармагъымы булгъап, дорбундан чабып чыкъдым. Тышында къарангы болуп тура эди. Бёрю дагъыда улуду. Мен ол улугъан жанына къууулдум. Таптым! Онг кёзюне мылы бармагъымы жетдирдим. Кёк бёрю жерге аунады да олсагъатдан адам сыфатха кирип ёрге сюелди. Къарасам — Хайдарукъ! Экибиз да къучакълашдыкъ.

— Сау бол, Алдарбек! Сени жигитлигинг къутхарды мени палахдан.

— Сау бол деп санга айтыргъа керекбиз. Сен болмасанг Шыбыртны обур болгъанын киши да биллик туююл эди.

Андан экибиз да элге къууулдукъ. Бизни юйюбюзде уллу жилияу этиле эди. Мени жилияуум! «Харип Алдарбек къайда гунч болуп къалды?..» деп сынсый эдиле жыйылгъанла. Анам бла эгешчигим а чачларын жыртып, бетлерин тырнап, кеслерин тыйдырмай сарнай эдиле. Хайдарукъ бла мен кирип баргъаныбызда адамла асыры сейирден хайран болдула. Анам бла эгешчигим а эслерин ташладыла. Бетлерине суу чача кетип аланы кючтен бла бутдан жайыкъдырдыкъ.

Сора биз Хайдарукълагъа бардыкъ. Хайдарукъну кёргенде юдегилери дуния къууанчын этдиле.

— Мен хапарымы артда айтырма, бусагъатда мени тыймагъыз. Бек уллу жумушум барды,— деп, Хайдарукъ мени билегимден тутуп, юйден учуп чыкъды.

— Не жумушунг барды аллай бир ашыгъырча? — деп сордум мен тенгиме.

— Чорттайны бла Балбетчикни къутхарыргъа керекбиз,— деди Хайдарукъ. Асыры сейирден кёз акъларым ёрге айланганча болдум.

— Ала эртте ёлгендиле да, аланы къалай табарлыкъса? — деп сордум.

Хайдарукъ манга жууап къайтара турмады. Ызындан биреу къуугъанча, Курнаятны чегет жанына къууулду. Мен аны ызындан жеталмай артха къалдым. Ол манга бедиш этди. «Терк баргъан алай эсе» — деп, къаным кызып, къаты чапдым. Асыры чапхандан Хайдарукъну озуп кетдим.

— Эй, тохта, къоркъутуп иерсе,— деди шуёхум.

— Ким жазыкды ол? — деп сордум мен.

— Айыу... Элибизге кириучю кьонгур айыу... Къабанукъ ушкок бла атып кьулагъын юздюрген айыу...

— Ол а неге керекди бизге? Къайдады ол кеси да? — деп сордум сейирге къалып.

— Бусагъат жетезиз. Агъач кыйырындады.

Биз тюзюней, кьонгур айыуну юсюне чыкдыкъ. Хайдарукъ бара барып аны бла кьучакълашды. Сора айыу мур-мур эте, аузун да ачып, манга бурулду. Мен, кьоркьуп, артха секирдим.

— Алдарбек, къачма! Бу Чорттайды... Асайны эри. Сюрюучюбюз... — деди Хайдарукъ. Сейирден сылхыр болургъа аздан къалдым. Айыу эки арт аягъына сюелип, ал аякълары бла мени кёкюрегине къысды. Кёзлеринден «шыр» деп тегюлген исси жилимукълары этими кюйдюрдюле.

— Алдарбек, ол жугъу бармагъынгы аны онг кёзюне жетдирчи! — деди шуехум. Ол айтханны этдим. Айыу башын ары бла бери чайкъай кетип, адам сыфатха кирди. Къарасам: Чорттай кеси! Ючюбюз да кьууанч тыпырлы болдукъ. Чорттайны сыфатына иги тюрслеп къарасам, бир кьулагъы жокъ.

— Къабанукъну ишиди бу, бёрю ашар эсе аны, — деди Чорттай, юзюлген кьулагъыны орнун кьолу бла сылай.

— Агъачда аны санга атхан огъу башынга тиймей кьутулгъанынга шукур эт да кьой, — деди Хайдарукъ Чорттайгъа.

Ючюбюз да элге атландыкъ. Курнаятны кыйырына жетгенибизде танг да атды. Хар кьуру да мени умбашыма кьонуучу акъ кёгюрчюнчюк къайдан чыкды эсе да, учуп келип, биягъы умбашыма кьонду.

— Алдарбек, жугъу бармагъынгы аны кёзюне да жетдирчи! — деди Хайдарукъ. Кёгюрчюнню умбашымдан кьолума алып, жугъу бармагъымы аны онг кёзюне жетдирдим. Кёгюрчюн кёкге учуп кетди да, андан жерге ташча сызылып тюшдю. Аны тюклери ары-бери учдула. Ол чачылып къалгъан сунуп, ахым кетди. Бир кесекден а кёгюрчюн тыпырдай кетип, къызчыкъ болуп къалды. Къарасакъ ол а — Балбетчик!

Къызчыкъ кьууаннгандан жилий, бойнума чулгъанды.

— Алдарбек, мен сени умбашынга ненча кере кьоннган эдим. Сен а мени бош кёгюрчюн сунуп кьоя эдинг хар кьуру да, — деди шуехум.

— Сени бош кёгюрчюн болмагъанынгы, барыбыздан да алгъа Салпыкъулакъ сезген эди,— деди Хайдарукъ.— Салпыкъулакъ болмаса Чорттай — айыулай, Балбетчик — кёгюрчюнлей, Алдарбек — киштиклей, мен а бёрюлей къаллыкъ эдим. Шыбыртны ызын манга Салпыкъулакъ тапдыргъан эди. Алай, барыбыздан да уллу кишилики уа Алдарбек этгенди...

Танг атхан кезиуде тёртюбюз да элге жыйышдыкъ. Бизни кёргенде курнаятчыла сейирге къалдыла. Балбетчикни анасы къууанчын ичине сыйындыралмай, эси азып жети кюн турду. Андан сора жайыкъды. Агъаргъан чачы жангыдан къаралды. Ма биз обурну палахындан алай бла къутулгъан эдик.

## ОКЪУУДА

Алгъын заманлада Малкъарда билимханала болуучу эдиле. Бусагъатда уа сиз алагъа нек эсе да «школла» дейсиз. Алай иш анда туююлдо. Бусагъатда сиз жети жылыгъыз толгъандан сора окъуп башлайсыз. Мени заманымда уа алай туююл эди: сабий туууп, жети кюню болгъанлай, атасы бла анасы аны, къолундан тутуп, билимханагъа элтип баруучу эдиле. Элтген этгенликге, шёндю сизни биринчи классха алгъанча, бизни билимханагъа алай бош алып къоймаучу эдиле. Жетикюнлюк сабий билимханагъа кирир ючюн экзамен бериучю эди.

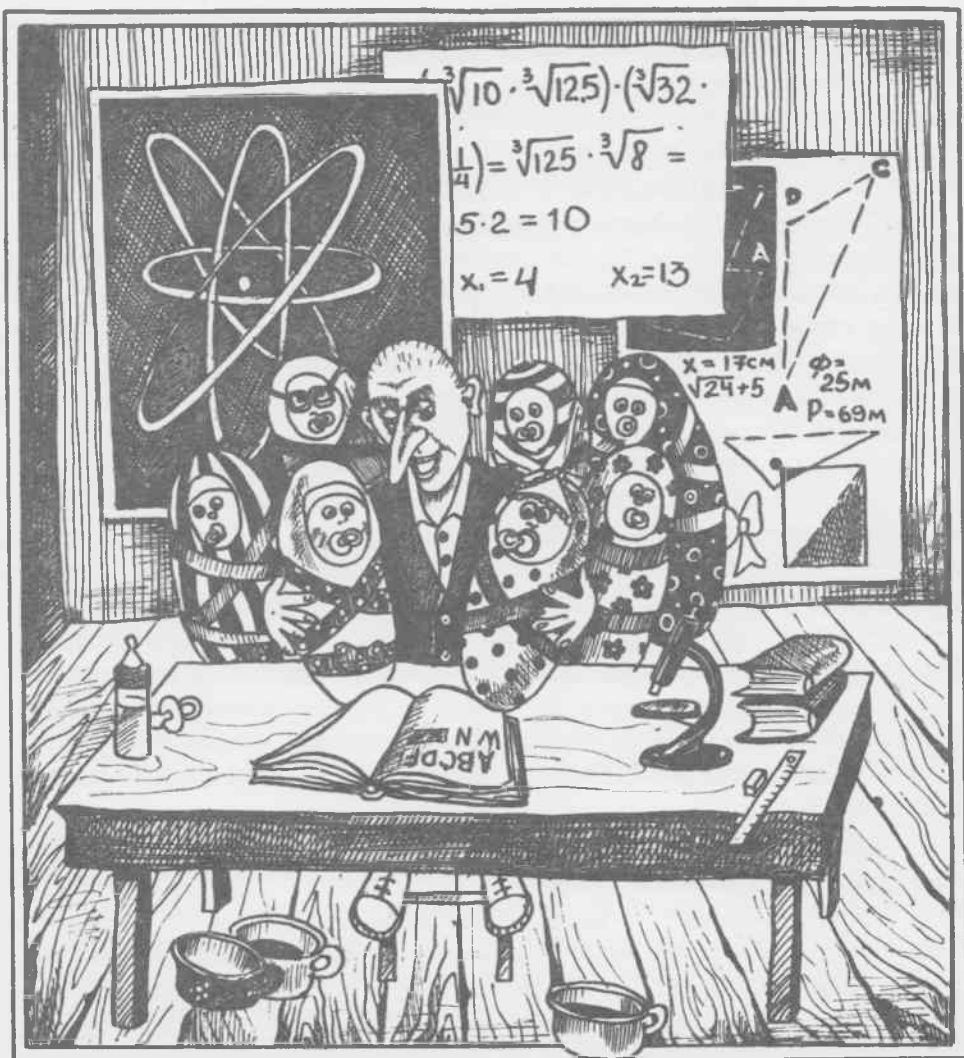
Алайды да, мен сизге къалай окъуп башлагъанымы хапарын айтайым.

Мен да туууп, жети кюнюм болгъанлай, атам бла анам къолумдан тутуп, Курнаятны бек уллу, бек сыйлы билимханаларындан бирине алып бардыла. Ары менича баргъанла кёп эдиле. Экзаменнге хар сабийни кесин энчи чакъыра эдиле. Бирле андан къууанып чыкъсала, бирле уа, экзаменден ёталмай, жияп чыгъа эдиле.

— Балачыгъым, сен да жияп чыгъарыкъладан болурса деп къоркъама,— деди анам, мени ёшюнюне къысып. Бираздан кезиу манга жетди.

— Хайт де, Алдарбек! — деп, атам манга кёл этдирди. Қъабыргъалары кёп тюрлю накъышла бла сырылгъан уллу отоугъа кирип бардым. Узун столну артында акъ сакъаллары да салынып, жети алим киши олтуруп тура эдиле.

— Қъачан туугъанса? — деп сорду аладан бири манга.



— Шабат кюнню танг аласында, кызыл хоразыбыз ючюнчю кере кычыргъанда,— деп жууапладым мен.

Сакъаллы алимле, бир бирге къарашып, башларын кымылдатдыла.

— Эсли улан кёрюнесе,— деди ортада олтургъан къарт алим.— Бир соруугъа жууап берсенг, сени билимханагъа алыргъа боллукъбуз.

— Соругъуз,— деп, эки кьолуму да кёкюрегиме салып алимлеге баш ийдим.

— Айтчы сен, Жер бла Айны ортасыны узакълыгъы

къаллай бирди?

— 760 минг бла 800 къары! — дедим мен, сагъыш эте да турмай.

Алимле, уллу ыразы болуп, мени билимханагъа алдыла. Атам бла анам ол заманда къалай къууаннганларын бюгюн, бюгече да унутмайма. Иги окъуп не да ахшы жумушну тындырып, атасын, анасын къууандыргъандан уллу насып болмаз дейме мен.

## ДОХТУР ТЕРЕК

Бир эрттенликде, сарыкъулакъ ажириме да минип, уугъа чыкъгъан эдим. Уштулу тюзюне жете баргъанымлай, къаяла зангырдадыла, таула гюрюлдедиле. Жер къалтырап, титиреп башлады. Атым абынды да, мен «горф» деп жерге тийдим. Қъаяладан юзюлген уллу ташла, къутургъан бугъалача, бир бирлерин тюрте, баш энишге къуюлдула. Ол ташладан бири уа тюзюнлей мени юсюме келе эди. Алай, аякъ тюбюмде жер жарылып, къайры эсе да — тереннге берип кетдим. Кёпмю бардым, азмы бардым, — мен андан билген болмады. Нек десегиз, асыры къоркъгъандан эсим азып къалгъан эди. Жайыгъа башлагъанымда, къулагъыма бир тюрлю тауушла чалындыла. Кючден-бутдан кёзлерими ачып къарагъанымда, бир уллу терекни тюбюнде сыртымдан тюшюп тура эдим. Ол терекни бутакъларыны къыйырлары мени санларыма жабышып эдиле.

— Ахшы улан, бир азгъа дери къымылдамай тур! — деген тиширыу ауазны эшитдим.

Къымылдайма десем да, къымылдар онгум жокъ эди. Қъолуму, аягъымы да сезмей эдим. Бир заманда онг аягъымы баш бармагъы жызылдап башлады. Аз кесекден а сол къулагъымы къыйыры жылынды. Башымда къазан къайнай тургъанча кёрюндю. Битеу чархым ууакъ чанчхыдан толуп, амалсыз болдум.

— Къымылдама, Алдарбек! — деди биягъы тиширыу ауаз.

«Бу мени атымы билген кимди?» — деп, сейирге къалдым. Сора бираздан иги да жайыкъдым. Тёгерегимде бир къужур адамла айлана эдиле. Хар бирини бешишер кёзю, ючюшер а къолу бар эди. Кеслери да, бизнича атламай, чорбат чыпчыкълача, секирип-секирип айлана эдиле. Бир ариу тиширыу, эки къолу бла башымдан тутуп, ючюнчю къолу бла къашларымы сылай эди.

— Сен кимсе? — дедим анга.

— Тынч тур, сѐлешме! — деди ол.— Алыкѡа санга не кѡымылдаргѡа, не сѐлеширге жарамайды.

Аузуму жапдым, алай кѐзлерими уа кѡысалмадым. Ол тиширыуну ариулугѡуна жаным кетип, бет орамына кѡарагѡанлай турдум. Бир ауукѡдан терекни бутакѡлары мени санларымдан айырыла башладыла. Ол манга бек кѡыйын кѐрюндю.

— Тѐзген эт, Алдарбек, тѐзген эт! Бусагѡат хар зат да тап боллукѡду,— деди ол ариу тиширыу, кѡашларымы сылай.

— Тѐзмей а! Сен айтсанг, жаханым отуна да тѐзерме! — деп, уллу айтдым, сѐлеширге жарамагѡанын да унутуп.

Ол тиширыуну кѐзлеринден жилтинле учдула. Терек бутакѡла мени санларымдан айырылып бошагѡандан сора, башымы ийди да, ол ариу тиширыу ѐрге турду. Мени кѡоюн кетме дегенча, анга кѡолларымы узатдым.

— Ахшы улан, энди ѐрге тураллыкѡ эсенг, кѐрчю,— деди ол, ышара-ышыра.

Мен, кѡыйналып, аягѡы юсюме турдум. Ары-бери тентиредим, жыгѡылгѡан а этмедим. Манга тѐгерекден дуня бла бир кѐз кѡарап тура эди.

— Мен кѡайдама? — деп сордум.

— Кѡоркѡгѡан этме, алай жер тѡбюндесе, Алдарбек,— деп, шош сѐлешди ариу тиширыу.

Сейирге кѡалдым. Жер тѡбюнде жашау болур деп кимни эсинде бар эди! Мен алай хайран болуп тургѡанымлай, биягѡы тиширыу, билегимден тутду да, мени арлакѡда бир сюек тѐбени кѡатына элтди.

— Была, Алдарбек, сени сюеклерингдиле,— деди ол шош ауаз бла.

— Кѡалай мени? Бу лымпыш болуп тургѡан баш сюек да менимиди? — дегенни айтдым, абызырап.

— Хау, сениди,— деди ол.

— Сора мен кѡалай сау кѡалып турама да?

— Ма бу терекни хайырындан. Быллай терекле жалан да жер тѡбюнде ѐседиле. Дохтур терекди бу. Сени ууалгѡан сюеклеринги орунларына жангы сюекле кѡозлатханды.

— Пай-пай-пай! — дедим, сейирсинип.

— Бу терекни хайырындан биз, жер тѡбюнде жашагѡанла, не кѡарт болмайбыз, не ѐлмейбиз,— деп ангылатды тиширыу.— Кѡарт бола башлагѡан, келип, муну бутакѡла-



рындан тутса, жаш болуп къалады. Быллай терекле жалан да жер тюбюндегилеге жарагъан сунуп туруучу эдик. Энди уа жер башындагъылагъа жарагъанын да кёрдюк. Бусагъатда тегерекден санга къарап тургъанла барысы да уллу алимледиле. Ала сени тирилгенинге къууанадыла. Илмуда уллу жетишим этгенлерине къууанадыла. Кёремисе, кёзлеринден жилтинле къалай учадыла!

— Хы, бир бирде сизни барыгъызыны да кёзлеригизден жилтинле учадыла. Неликден болады алай? Огъесе, жанымы къоркъуу бийлеп, кёзюмеми кёрюнеди? — деп сордум.

— Айта турама да! Тюз кёресе,— деп, ариу кюлдю тиширыу, кёзлеринден жилтинле уча.— Кёзлерибизден учхан жилтинле бизни къууанганыбызыны, кюлгенибизни белгисидиле.

— Ашагъан а не этесиз? Мен бек ач болгъанма — дедим, жашырмай.

Дохтур терекни бир чапырагъын юзюп, ол манга узатды:

— Ма, муну юч кере ийисге.

Ол айтханны этип, чапыракъны юч кере да ийисгедим. Ашагъан ашым тамагъыма келип тохтагъанча болду.

— Быллай чапыракъны экиден, ючден кёп ийисгерге жарамайды,— деди ол тиширыу, кёзлеринден биягъы от жилтинле уча.— Хар затны да бир мардасы болады, Алдарбек. Бу чапыракъны хуржунунгда жюрют. Ач болсанг, ийисгей турурса. Бу санга жети ай бла жети кюнню аш-суу излетмез.

— Муну ийисгегенден сора жукъ ашарыкъ туюлмеми? — деп сордум.

— Угъай,— деди ол, кюле-кюле.

— Мен малкъарлыма. Малкъарлыла уа шорпасыз болмайдыла. Шорпа ичмей, къалай жашарыкъма? — деп жарсыдым.

— Жашарыкъса. Дохтур терекни чапырагъы санга шорпа кюсетмез,— деп къойду ол.

— Сиз эт да ашамаймысыз сора? — дедим ашыгъышлы.

— Ашамайбыз,— деп, сабыр айтды тиширыу.— Биз мында аш-суу жюрютмейбиз.

Асыралгъан ирикни жауурун къалагъын кемириучю заманларым эсеме тюшюп, мудах болдум.

— Мудах болма, Алдарбек. Жер башындан эсе, жер тюбюнде кёп да игиди,— деди биягъы тиширыу, юч къолу бла да бетими, къашларымы сылай.— Мында биз бек эркин

жашайбыз.

Жер тубюнде, айхай да, иги эди. Алай мен, туугъан жериме — Курнаятха тансыкъ болуп, атама, анама, жууукъгъа, тенгнге тансыкъ болуп, ызыма къайтып келгенме. Дохтур терекни бир зыгытчыгъын да биргеме келтиргенме. Келтиргенме да, бахчабызны баш жанына орнатханма. Ол, ёсюп, уллу терек болса, мен кёплеге жарарма деп, къууанып турама.

## КЪОЛ ТАШ АТЫУ

Башымдан ётген ишледен нени айтып, нени къояргъа билмейме. Хы, ма эсиме тюшдю! Шёндю телевизорда бир мазаллы кишилени кёргюзтедиле, къол таш атхан спортчуладыла деп. Аланы кёрсенг, сейир-тамаша этерсе. Атхан ташлары да бизни гелля этиучю халтамаланы биринден уллу болмай. Ол гитче затчыкъ ючюн аланы сыгъынып кюрешгенлерин кёрсем, кюллюгюю тыялмайма. Айхай, ол ташчыкъны узагъыракъ атсала да бир затха ушар эди. Бош, бизни босагъабыздан къабагъыбызгъа баргъан тенгли бир жерчикге жетдирип къоядыла. Анга кюлмей къалай тёзгюн!

Къол ташны уа мен атыучем атыуча... Бир жол биз, жашла, ныгъышда жыйылып, къол таш атып ойнай эдик. Бизге саулай элни жамауаты къарай эди. Хоншу элледен окъуна келген эдиле бир къауумла. Атхан ташыбыз артыкъ уллу туююл эди: тейри, былай, орталыкъ геммеш башы тенгли болур эди. Биз, бир бирге эришип, къарыу сынаша эдик. Хы, кезиуюм жетип, мен къол ташны эки-юч кере да быргъайма. Алай, барындан да артха къалып, кюлкюлюк болдум.

Чынакай деп, тюз да къаура кирик, бир назик, бир арыкъ жаш болуучу эди. Мени ол окъуна озуп кетмедими дейсе! Дагъыда, айлана келип, манга кезиу жетгенлей, жашла масхара этдиле: «Эй, Алдарбек, сен керексиз бизге чырмау болма. Андан эсе, юйге бар да, бираз как ашап кел», — дедиле.

Жашла алай айтханлай, ачыуум бурнума ётдю. Ачыуум бурнума ётсе, табаным бла уруп, жерни тепдирген адетим болуучуду. «Ай, жууукъларым, сиз Алдарбекни танымай кёреме!» — дедим мен алагъа, къызгъанымы тыялмай. Алай айтып, арлакъда тана тенгли бир таш бар эди да, бара-барып, аны сермедим. Ныгъышдагъыла харх этедиле.

Мен ташны жерден къобарып алгъанда, кюлкю тохтады.



Таш а аллай ташмы эди! Жер башында кёрюннгени чакълы бири да жер тубюнде! Былай, энишге да ийлип, кючюмю жыйышдырып, аны онг кьолума алама да, быргъайма да иеме! Ташым кекге учады да, кёрюнмей кьалады. Алайлай, Минги тауну тийресине кекден, кьар, буз кьатыш болуп, таш сыныкъла жауп башлайдыла. Ала алай жаугъанда, кеп жерлеге заран тюшгенди. Ол таш сыныкъланы иги кесеги тыш кьыраллагъа окъуна жаугъан эдиле.

Чарс кетип, букъу чегюп, тегерек ачылгъандан сора, биз, ныгъышда кьол таш ата тургъан жашла, Минги таугъа кьарадыкъ. Кьарасакъ — теспеси эки белюнюп! Сиз да керген

болурсуз, бююнлюкде да Минги тауну башы айрыды. Мен быргъап ийген таш этгенди аны алай. Ол кюн жамауат да къоркъгъан эди, кесим да къоркъгъан эдим. Андан бери мен къол таш атып кюрешмегенме.

## КЪАЗАХСТАНГА ЖОЛУЧУЛУКЪ

Къазахстанда Алдаркёсе деп мени тамата къарындашым жашайды. Мындан алда эсде-бусда болмай тургъанлай, андан быллай телеграмма алдым: «Кавказ, Курнаят, Алдарбекге. Бизге терк жет, уллу къууанчыбыз барды. Алдаркёсе».

Телеграмма къолума тийгенлей, жолгъа атландым. Самолётдан, поезддан да кесибизни кёкбаш эшегибизни сайладым. Жашауумда андан акъыллы иш этген болмаз эдим мен! Каспий тенгизден ары ётгенимлей аллай боран башланды, аллай боран! Кёз ачаргъа къоймай эди, таланган! Бу жолгъа дери мен аллай къыяманы не айтып эшитмеген эдим, не къарап кёрмеген эдим. Поездла темир жолладан тайып, авария болдула. Самолётла да учалмай, анда-мында къонуп, къум тубюнде къалдыла. Ол халны кёргенимде ичиме къоркъуу кирди. «Жолда къалып къала ушайма да!..» — деп, уллу дыгъалас этдим. Алай, кёкбаш эшегим жашасын! Ол гыллыуун окъуна бузмады. Жорта-жорта ол кюн окъуна барлыкъ жериме жетдирди.

Алдаркёсе аллыма чыкъды.

Не къууанчыгъыз барды быллай бир? — деп сордум анга.

— Келининг Алтынай жашчыкъ тапханды! — деди тамата къарындашым ёхтем халда. — Ол тууа келгенлей сени атынгы айтып къычыргъанды.

— О-хо-о-о!.. — деп сейирсиндим мен.

— Жукълай кетеди да, уянгъанлай, биягъы сени атынгы айтып, битеу тийреге эшитдирип хахайлайды. Аны ючюн чакъыргъанбыз сени.

— Иги этгенсиз чакъыргъаныгъызны. Алайсыз да сизни кёрюрге тансыкъ болуп тура эдим.

Юйден Алтынай чыкъды. Уяла-уяла келип, къолуму тутуп саламлашды. Жаш табып, барыбызны да къууанч тыпырлы этгени ючюн анга Кавказдан келтирген саугъамы — жюн жаулукъну бердим.

Андан биз юйге кирдик. Аягъым босагъадан ары ётгенлей, жашчыкъ бешикден секирип къобуп, бойнума чулгъанып

къалмадымы дейсе!

— Алдарбек, сен манга ат ата! Манга ат ата-а-а!

Асыры сейирсингенден, тилим тутулуп, бир ауукъгъа дери жукъ айталмай къалдым.

— Сиз алыкъа мынга ат атамагъанмысыз? — деп сордум къарындашыма.

— Атымы Алдарбекге ататырлыкъма деп, бу бизге ат атаргъа къоймай турады, — деди Алдаркёсе.

Мен сагъышха къалдым. Не да болсун бизни сыйлы тукъумгъа келишген ат атаргъа керек эди. «Алдарбек, нек тынгылап тураса? Манга нек ат атамайса?!» — деп, къагъанакъ кёзюме-къашыма тебинди.

— Алдарбай! — дедим мен къууанчлы болуп. — Алдарбайчыкъса сен!

Мен къагъанакъгъа атагъан атны барысы да бек жаратдыла. Бютюн да бек Алдарбайчыкъ кеси ыразы болду. Ол асыры къууангандан секирип бешикден тюштю да, исламейни тепсеп тебиреди. Кеси тепсеген бла да къалмай, бизни барыбызны да тепсетди.

— Бизни тукъумда ёмюр дуняда да бир ётюрюкчю адам болмагъанды. Сен да ётюрюк айтмай, адамланы алдамай уллу жаш болуп ёс! — деп, сабийге фатыуамы бердим.

Алдаркёсе, жашына ат аталгъаны бла байламлы, туюе союп, уллу той этди. Къурманлыкъгъа къоншу Қытайдан бла Қыргъызстандан да кёп белгили къонакъла келдиле. Кёкбаргъа чабышдыла. Аркъан тартышып ойнадыла. Тутушхан да этдиле. Манас деп бир залим къыргъызлы гёжефникиши да жыгъалмады. Къартайгъаныма да къарамай, къарууму сынап кёрюрге таукел болдум. Белиме жыжым жипни жети къаты чулгъап, ортагъа чыкъдым. Манас бла мен тутушуп башлагъанда учуп баргъан къанатлыла окъуна тохтап бизге къарай эдиле. Алай тутушуу кёпге бармагъан эди. Мен терк окъуна Манасны таулу чяллиу салып жыкъдым да, кёкбаш эшегиме минип, ызыма къайтдым.

## БАШЛАРЫ

Алдарбекни сабийлеге сёзю	2
Уллу хорлам	4
Чингиз хан бла тюбешиу	9
Уллу къуллукъ	12
Къоркъмазгъа керекди	15
Къырым хан бла тюбешиу	17
Тенгизде	20
Темир къязыкъ	23
Жыйын бёрю	25
Азат болуу	28
Чабышыу	30
Узакъ ёмюрлю болуу	33
Шайтанла арасында	38
Хайыуанзавр	44
Жаханым ташы	47
Обур	51
Окъууда	63
Дохтур терек	65
Къол таш атыу	69
Къазахстаннга жолоучулукъ	71

Художественное издание

**ТОКУМАЕВ ЖАГАФАР ЗУБЕИРОВИЧ**

**РАССКАЗЫ АЛДАРБЕКА ИЗ КУРНАЯТА**

*Для детей дошкольного и младшего школьного возраста*

На балкарском языке

Редактор *М. Х. Табаксоев*. Художник *Г. Ж. Темирканов*. Художественный редактор *В. Л. Захохов*. Технический редактор *С. А. Мусукаева*. Корректор *Ф. Я. Тепеева*. ИБ № 2898. Сдано в набор 15.01.93. Подписано к печати 14.06.93. Формат 70×90<sup>1/16</sup>. Гарнитура литературная. Печать офсетная. Усл. п. л. 5,26. Усл.кр-отт. 5,84. Уч.-изд. л. 4,37. Тираж 2000 экз. Заказ № 138.

Издательство «Эльбрус», Нальчик, ул. Адмирала Головки, 6. Полиграфкомбинат им. Революции 1905 года Мининформпечати КБР. Нальчик, пр. Ленина, 33.